

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

2. The Collection of the Middle Length Discourses -
Subcommentaries (2. Majjhima Nikāya - Tīkā)

3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses (3. Uparipaṇṇāsa-
tīkā)

3. The Chapter on Emptiness (3. Suññatavaggo)

PaliVerse

2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries

3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses

3. Suññatavaggo

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā

176. Kālaparicchedaṃ katvāti samāpajjantehi nāma kālaparicchedo kātabbo. Thero pana bhagavato vattakaraṇatthaṃ kālaparicchedaṃ karoti, “ettake kāle vītivatte idaṃ nāma bhagavato kātabba”nti. So tatthakaṃyeva samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ “kālaparicchedaṃ katvā”ti. Suññatāphalasamāpattiṃ appetvāti etena itare, “na sotāpannasakadāgāmī phalasamāpattiṃ samāpajjantī”ti vadanti, taṃ vādaṃ paṭisedheti. Suññatoti attasuññato ca niccasuññato ca saṅkhārā upaṭṭhahiṃsu. Sekkhānañhi suññatāpaṭivedho pādesiko subhasukhasaññānaṃ appahīnattā, tasmā so thero suññatākathaṃ sotukāmo jāto. Dhurena dhuraṃ paharantena viyāti rathadhurena rathadhuraṃ paharantena viya katvā ujukameva suññatā...pe... vatthūṃ na sakkāti yojanā. Ekaṃ padanti ekaṃ suññatāpadaṃ.

Pubbepāhantiādinā bhagavā paṭhamabodhiyampi attano suññatāvihārabāhullaṃ pakāsetīti dassento “paṭhamabodhiyampī”ti āha. Ekotiādi therassa suññatākathāya bhājanabhāvadassanatthaṃ. Sotunti aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā sotumpi. Uggahetumpiti yathābhūtaṃ dhammaṃ dhāraṇaparipucchāparicayavasena hadayena uggahitaṃ suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya avinaṭṭhe kātumpi. Kathetumpiti vitthārena paresaṃ dassetumpi sakkā. Tatthāti migāramātupāsāde.

Kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katāti thambhādīsu uttiritvā katānaṃ kaṭṭharūpānaṃ, niyyūhādīsu paṭimāvasena racitānaṃ potthakarūpānaṃ, sittipasse cittakammavasena viracitānaṃ cittarūpānañca katā niṭṭhapitā.

Vessavaṇaṃmandhātādīnanti paṭimārūpena katānaṃ vessavaṇaṃmandhātusakkādīnaṃ. Cittakammavasenāti āramādicittakammavasena. Saṇṭhitampīti avayavabhāvena saṇṭhitaṃ hutvā ṭhitampī. Jiṇṇapaṭisaṅkharaṇatthanti jiṇṇānaṃ niyyūhakūṭāgārapāsādāvayavānaṃ abhisāṅkharaṇatthāya tasmīṃ tasmīṃ ṭhāne rahassasaññānaṃ ṭhapitaṃ. “Paribhuñjissāmī”ti tasmīṃ tasmīṃ kicce viniyuñjanavasena paribhuñjitabbassa. Etaṃ vuttanti, “ayaṃ migāramātupāsādo suñño”tiādikaṃ vuttaṃ.

Niccanti sabbakālaṃ rattiñca divā ca. Ekabhāvaṃ ekaṃ asuññatanti paccatte upayogavacanāṃ, ekattaṃ eko asuññatoti attho. Gāmoti pavattanavasenāti gehasannivesavīthiccacarasiṅghāṭakādike upādāya gāmoti lokuppattivasena. Kilesavasenāti tattha anunayapaṭighavasena. Eseva nayoti iminā “pavattavasena vā kilesavasena vā uppannaṃ manussasañña”nti imamatthaṃ atidisati. Ettha ca yathā gāmaggaṇaṇa gharādisañña saṅgahitā, evaṃ manussaggagaṇaṇa itthipurisādisañña saṅgahitā. Yasmā rukkhādike paṭicca araññaṇaṇa tattha pabbatavanasaṇḍādayo antogadhā, tasmā tattha vijjāmānampi taṃ vibhāgaṃ

aggahetvā ekaṃ araṇṇaṃyeva paṭicca araṇṇasaṇṇaṃ manasi karoti. Otaratīti anuppavisati. Adhimuccatīti nicchinoti. Pavattadarathāti tathārūpāya passaddhiyā abhāvato oḷārikadhammappavattisiddhā darathā. Kilesadarathāti anunayapaṭighasambhavā kilesadarathā. Dutiyapadeti “ye assu darathā manussasaṇṇaṃ paṭiccā”ti imasmiṃ pade. Manasikārasantatāya, - “nāyaṃ pubbe viya oḷārikā, dhammappavattī”ti saṅkhāradassanadarathānaṃ sukhumatā sallahukatā ca caritatthāti āha “pavattadarathamattā atthī”ti.

Yaṃ kilesadarathajātaṃ, taṃ imissā darathasaṇṇāya na hotīti yojanā. Pavattadarathamattaṃ avasiṭṭhaṃ hoti, vijjamānameva atthi idanti pajānātīti yojanā. Suṇṇatā nibbattīti suṇṇatanti pavatti. Suṇṇatā sahacaritaṇhi suṇṇaṃ, idha suṇṇatāti vuttā.

177. Assāti bhagavato evaṃ idāni vuccamānākārena cittappavatti ahosi. Accantasūṇṇatanti “paramānuttara”nti vuttaṃ arahattaṃ desessāmīti. Araṇṇasaṇṇāya visesānadhigamanatoti, “araṇṇaṃ araṇṇa”nti manasikārena jhānādivisesassa adhigamābhāvato, “pathavī”ti manasikārena visesādhigamanato. Idāni tamevatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Evaṃ santeti evaṃ vapite sāliādayo sampajjanti. Dhuvasevananti niyatasevanaṃ pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. Paṭiccāti ettha “sambhūta”nti vacanaseso icchitoti āha “paṭicca sambhūta”nti. Pathaviṃ paṭicca sambhūtā hi saṇṇāti.

Pathavīkasiṇe so pathavīsaṇṇī hoti, na pakatipathaviyaṃ. Tassāti pathavīkasiṇassa. Tehīti gaṇḍādīhi. Suṭṭhu vihatanti yathā valīnaṃ lesopi na hoti, evaṃ sammadeva ākoṭitaṃ. Nadītaḷākādīnaṃ tīrappadeso udakassa ākaraṭṭhena kūlaṃ, unnatabhāvato uggataṃ kūlaṃ viyāti ukkūlaṃ, bhūmiyā uccaṭṭhānaṃ. Vigataṃ kūlanti vikkūlaṃ, nīcaṭṭhānaṃ. Tenāha “uccanīca”nti. Ekaṃ saṇṇanti ekaṃ pathavītisaṇṇaṃyeva.

182. Satipi saṅkhāranimittavirahe yādisānaṃ nimittānaṃ abhāvena “animitta”nti vuccati, tāni dassetuṃ, “niccanimittādivirahito”ti vuttaṃ. Catumahābhūtikaṃ catumahābhūtanissitaṃ. Saḷāyatanapaṭisaṃyuttaṃ cakkhāyatanādisaḷāyatanasahitaṃ.

183. Vipassanāya paṭivipassananti dhammānaṃca puna vipassanaṃ. Idhāti attano paccakkhabhūtayathādhigatamaggaphalaṃ vadatīti āha - “ariyamagge ceva ariyaphale cā”ti. Upādisesadarathadassanatthanti sabbaso kilesupadhiyā pahīnāya khandhopadhi avasiṭṭhā, tappaccayā darathā upādisesadarathā, taṃ dassanatthaṃ. Yasmā visayato gāmasaṇṇā oḷārikā, manussasaṇṇā sukhumā, tasmā manussasaṇṇāya gāmasaṇṇaṃ nivattetvā. Yasmā pana manussasaṇṇāpi sabhāgavatthupariggahato oḷārikā, sabhāgavatthuto araṇṇasaṇṇā sukhumā, tasmā araṇṇasaṇṇāya manussasaṇṇaṃ nivattetvā. Pathavīsaṇṇādinivattane kāraṇaṃ heṭṭhā suttantaresu ca vuttameva. Anupubbenāti maggappaṭipāṭiyā. Niccasārādīnaṃ sabbaso avatthutāya accantameva suṇṇattā accantasūṇṇatā.

184. Suṇṇataphalasamāpattinti suṇṇatavimokkhassa phalabhūtattā, suṇṇatānupassanāya vasena samāpajjitabbattā ca suṇṇataphalasamāpattinti laddhanāmaṃ arahattaphalasamāpattiṃ. Yasmā atīte paccekasambuddhā ahesuṃ, anāgate bhavissanti, idāni pana buddhasāsanassa dharamānattā paccekabuddhā na vattanti, tasmā paccekabuddhaggahaṇaṃ akatvā, “etarahipi buddhabuddhasāvakasaṅkhātā”icceva vuttaṃ. Na hi buddhasāsane dharante paccekabuddhā bhavanti. Sesāṃ suviññeyyameva.

2. Mahāsuṇṇatasuttavaṇṇanā

185. Chavivaṇṇena so kāḷo, na nāmena. Palālasanthāroti ādīnīti ādi-saddena kocchacimilikākaṭasārādīnaṃ gahaṇaṃ. Gaṇabhikkhūnanti gaṇabandhanavasena bhikkhūnaṃ.

Yadi saṃsayo nāma natthi, “sambahulā nu kho”ti idaṃ kathanti āha “vitakkapubbabhāgā”tiādi. Tattha vitakko pubbhāgo etissāti vitakkapubbabhāgā, pucchā. Sā “sambahulā no ettha bhikkhūviharantī”ti vacanaṃ, vitakko pana “sambahulā nu kho idha bhikkhū viharantī”ti iminā ākārena tadā bhagavato uppanno cittasaṅkappo, tassa parivitakkassa tabbhāvajotanoyaṃ nu-kāro vuttoti dassento āha - “vitakkapubbabhāge cāyaṃ nu-kāro nipātamatto”ti. Kiñcāpi gacchanto disvā, “sambahulā no ettha bhikkhū viharantī”ti pucchāvasena bhagavatā vutto, atha kho “na kho, ānanda, bhikkhu sobhati saṅgaṇikārāmo”tiādi uparidesanāvasena matthakaṃ gacchante avinicchito nāma na hoti, atha kho viṣuṃ vinicchito eva hoti, disvā nicchinitvāva kathāsamutṭhāpanatthaṃ tathā pucchati. Tathā hi vuttaṃ - “jānantāpi tathāgatā pucchantī”ti. Tenāha “ito kirā”tiādi.

Yathā nadīotiṇṇaṃ udakaṃ yathāninnaṃ pakkhandati, evaṃ sattā dhātuso saṃsandanti, tasmā “gaṇavāso nadīotiṇṇaudakasadiso”ti vuttaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ - “nirayatiracchānayaṇī”tiādi vuttaṃ.

Kuruvindādinhānīyacuṇṇāni saṅhasukhumabhāvato nāḷiyaṃ pakkhittāni nirantarāneva tiṭṭhantīti āha - “cuṇṇabharitā nāḷi viyā”ti. Sattapaṇṇāsa kulasatasahassānīti sattasatasahassādhikāni paññāsa kulānaṃyeva satasahassāni, manussānaṃ pana vasena satta koṭīyo tadā tattha vasiṃsu.

Tato cintesi, kathaṃ? Kāmañcāyaṃ lokapakati, mayhaṃ pana sāsane ayuttova soti āha - “mayā”tiādi. Dhammanti sabhāvasiddhaṃ. Saṃvegoti sahottappaññaṃ vuccati. Na kho panetaṃ sakkā gilānupaṭṭhānaovādānusāsaniādivasena samāgamassa icchitabbattā. Gaṇabhedananti gaṇasaṅgaṇikāya vivecanaṃ.

186. Kataparibhaṇḍanti pubbe katasamvidhānassa cīvarassa vuttākārena paṭisaṅkharanaṃ. Noti amhākaṃ. Anattamanoti anārādhitacitto.

Sakagaṇena sahabhāvato saṅgaṇikāti āha “sakaparisasamodhāna”nti. Gaṇoti pana idha janasaṃmūhoti vuttaṃ “nānājanasamodhāna”nti. Sobhati yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānato. Kāmato nikkhamatīti nikkhamo, evaṃ nikkhamavasena uppannaṃ sukhaṃ. Gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāhi pavivitti paviveko. Pavivekavasena uppannaṃ sukhaṃ. Rāgādīnaṃ upasamāvahaṃ sukhaṃ upasamasukhaṃ. Maggasambodhāvahaṃ sukhaṃ sambodhisukhaṃ. Nikāmetabbassa, nikāmaṃ vā lābhī nikāmalābhī. Nidukkhaṃ sukheveva labhatīti adukkhalābhī. Kasiraṃ vuccati appakanti āha - “akasiralābhīti vipulalābhī”ti.

Sāmāyikanti samaye kilesavimuccanaṃ accantamevāti sāmāyikaṃ ma-kāre a-kārassa dīghaṃ katvā. Tenāha - “appitappitasamaye kilesehi vimutta”nti. Kantanti aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca kamaṇīyaṃ manorammaṃ. Asāmāyikaṃ accantavimuttaṃ.

Ettāvatātiadinā saṅgaṇikārāmassa visesādhigamassa antarāyikabhāvaṃ anvayato byatirekato ca saha nidassanena dasseti. Tattha sā duvidhā antarāyikatā vodānadhammānaṃ anuppattihetukā, saṃkilesadhammānaṃ uppattihetukā ca.

Te paṭhamāṃ “saṅgaṇikārāmo”tiadinā vibhāvetvā itaraṃ vibhāvetuṃ, “idāni dosuppattiṃ dassento”tiādi vuttaṃ. “Aṭṭhiṇca paṭicca nhāruṇca paṭicca cammaṇca paṭicca maṃsaṇca paṭicca ākāso parivārīto rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī”tiādīsu viya idha rūpasaddo karajakāyapariyāyoti “rūpanti sarīra”nti āha. “Nāhaṃ, ānanda...pe... domanassupāyāsā”ti kasmā vuttaṃ? Nanu kāye ca jīvite ca anapekkhacittānaṃ āraddhavipassakānampi asappāyavajjanasappāyasevanavasena kāyassa pariharaṇaṃ hotīti? Saccaṃ, taṃ pana yo kallasarīraṃ nissāya dhammasāadhanāya anuyuñjitukāmo hoti, tasseeva dhammasāadhanatāvasena. Dhammasāadhanabhāvañhi apekkhitvā asappāyaṃ vajjetvā sappāyavasena posetvā suṭṭhutaṃ hutvā anuyuñjanato kāyassa pariharaṇaṃ, na so kāye abhirato nāma hoti paccavekkhaṇāyattattā apekkhāya vinoditabbo tādisoti. Upāligahapatinoti etthāpi “dasabalasāvakattupagamanasaṅkhātenā”ti ānetvā yojetabbaṃ.

187. Mahākaruṇāvasena parivutāya parisāya majjhe nisinnopi ekantavivekajjhāsayaṭṭā ekakova. Etena satthuno pavivittassa pavivekattena vivittataṃ dasseti. Rūpārūpapaṭibhāganimittehi nivattanatthaṃ “rūpādīnaṃ saṅkhatanimittāna”nti vuttaṃ. Ativiya santatarapaṇītataṃ abhāvena visesato sinoti bandhatīti visayo, so eva sasantatipariyāpannatāya ajjhataṃ. Kiṃ pana tanti āha - “suññatanti suññataphalasamāpatti”nti. Upadhivivekatāya asaṅkhatā dhātu idha vivekoti adhippetoti āha - “vivekaninnenā”tiādi. Bhaṅgamattampi asesetvā āsavatṭhāniyānaṇca dhammānaṃ tattha vigatattā tesāṃ vasena vigatantena, evaṃbhūtaṃ tesāṃ byantibhāvaṃ pattanti pāḷiyaṃ “byantibhūtenā”ti vuttaṃ. Uyyojanaṃ vissajjanaṃ, taṃ etassa atthi, uyyojeti vissajjetīti vā uyyojanikaṃ. Yasmā na sabbakathā uyyojanavaseneva pavattati, tasmā vuttaṃ “uyyojanikapāṭisaṃyutta”nti.

Telapākaṃ gaṇhanto viyāti yathā telapāko nāma paricchinnaḥ kālo na atikkamitabbo, evaṃ attano samāpattikālaṃ anatikkamitvā. Yathā hi kusalo vejjo telaṃ pacanto taṃ taṃ telakiccaṃ cintetvā yadi vā patthinnapāko, yadi vā majjhimapāko, yadi vā kharapāko icchitabbo, tassa kālaṃ upadhāretvā pacati, evaṃ bhagavā dhammaṃ desento veneyyānaṃ ñāṇaparipākaṃ upadhāretvā taṃ taṃ kālaṃ anatikkamitvā dhammaṃ desetvā parisāṃ uyyojento ca vivekaninneneva cittaṃ uyyojeti. Dve pañcaviññāṇānipi tadabhinīhatamanoviññāṇavasena nibbānaninnāneva. Buddhānañhi saṅkhārānaṃ suṭṭhu pariññātātāya paṇītānampi rūpādīnaṃ āpāthagamane pageva itaresaṃ paṭikūlatāva supākaṭā hutvā upaṭṭhāti, tasmā ghammābhitattassa viya sītajalaṭṭhānaninnatā nibbānaninnameva cittaṃ hoti, tassa ativiya santapaṇītabhāvato.

188. Ajjhattamevāti idha jhānārammaṇaṃ adhippetanti āha “gocarajjhattamevā”ti. Idha niyakajjhataṃ suññataṃ. Apagunapādaḥ kajjhānañhi ettha “niyakajjhata”nti adhippettaṃ vipassanāvisesassa adhippetattā, niyakajjhataṃ nijjīvanissattataṃ, anattatanti attho. Asampajjanabhāvajānanenāti idāni me kammaṭṭhānaṃ vīthipaṭipannaṃ na hoti, uppathameva pavattatīti jānanena.

Kasmā panettha bhagavatā vipassanāya eva pādake jhāne avatvā pādakajjhānaṃ gahitanti āha - “appaguṇapādakajjhānato”tiādi. Na pakkhandati sammā na samāhitattā. So pana “ajjhataḍḍhammā mayhaṃ nijaṭṭhā nigumbā hutvā na upaṭṭhahanti, handāhaṃ bahiddhāḍḍhamme manasi kareyyaṃ ekaccesu saṅkhāresu upaṭṭhitesu itarepi upaṭṭhaheyyumevā”ti parassa...pe... manasi karoti. Pādakajjhānavasena viya sammāsitaajjhānavasenapi ubhatobhāgavimutto hotiyevāti āha - “arūpasamāpattiyaṃ nu kho kathanti āneñjaṃ manasi karotī”ti. Na me cittaṃ pakkhandatīti mayhaṃ vipassanācittaṃ vīthipaṭipannaṃ hutvā na vahaṭīti. Pādakajjhānamevāti vipassanāya pādakabhūṭameva jhānaṃ. Punappunaṃ manasi kātabbanti punappunaṃ samāpajjitabbaṃ vipassanāya tikkhavisadatāpādanāya. Avahante nipuṇābhāvena chedanakiriyāya appavattante. Samāpajjitvā vipassanāya tikkhakammakaraṇaṃ samathavipassanāvihārenāti āha - “kammaṭṭhāne manasikāro vahaṭī”ti.

189. Sampajjati meti vīthipaṭipattiyā pubbenāparaṃ visesābhāvato sampajjati me kammaṭṭhānanti jānanena. Iriyāpathaṃ ahāpetvāti yathā parissamo nāgacchati, evaṃ attano balānurūpaṃ tassa kālaṃ netvā pamāṇameva pavattanena iriyāpathaṃ ahopetvā. Sabbavāresūti ṭhānanisajjāsayanavāresu. Kathāvāresu pana visesaṃ tattha tattha vadanti. Idaṃ vuttanti idaṃ, “iminā vihārenā”tiādivacanaṃ vuttaṃ.

190. Kāma vitakkādayo oḷārikakāmarāgabyāpādasabhāgātī āha - “vitakkapahānena dve magge kathetvā”ti. Kāmaguṇesūti niddhāraṇe bhummaṃ. Kismiñcīdeva kilesuppattikāraṇeti tassa puggalassa kilesuppattikāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ, aññathā sabbepi pañca kāmaguṇā kilesuppattikāraṇameva. Samudācaratīti samudācaroti āha “samudācaraṇato”ti. So pana yasmā cittaṃ, na sattassa, tasmā vuttaṃ pāḷiyaṃ “cetaso”ti. Ma-kāro padasandhikaro e-kārassa ca akāro katoti āha “evaṃ sante etanti.

191. Anusayoti mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti tividhopi anusayo pahīyati arahattamaggena. Vuttanayenevāti, “tato maggānantaraṃ phalaṃ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa jānanena sampajjāno hotī”ti vuttanayena.

Kusalato āyātīti āyato, so etesanti kusalāyatikā. Tenāha “kusalato āgatā”ti. Taṃ pana nesaṃ kusalāyatikattaṃ upanissayavasena hoti sahaṇatavāsenapīti tadubhayaṃ dassetuṃ, “seyyathida”ntiādi vuttaṃ.

Yasmā pana yathāvuttadhammesu keci lokiyā, keci lokuttarā; atha kasmā visesena “lokuttarā”ti vuttanti āha - “loke uttarā visiṭṭhā”ti. Tena lokiyadhammesu uttamabhāvena jhānādayo lokuttarā vuttā, na lokassa uttaraṇatoti dasseti. Yaṃ kiñci mahaggatacittaṃ māraṃsa avisayo akāmāvacarattā, pageva taṃ vipassanāya pādakabhūtaṃ suvikkhālitamalanti āha - “jānituṃ na sakkotī”ti. Eko ānisaṃso atthi bhāvanānuyogassa sappāyadhammakathapaṭilābho.

192. Etadatthanti kevalassa sutassa atthāya. Sappāyāsappāyavasenāti kasmā vuttaṃ? Nanu sappāyavasena dasakathāvatthūni āgatānīti? Saccametam, asappāyakathāvajjanapubbikāya sappāya kathāya vasena āgatattā “sappāyāsappāyavasena āgatānī”ti vuttaṃ. Sutapariyattivasenāti sarūpena tattha anāgatānīpi dasakathāvatthūni suttageyyādiāntogadhattā, “sutapariyattivasena āgatānī”ti vuttaṃ. Paripūraṇavasena sarūpato āgatattā imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā kathetabbāni. Atthoti sāmāññattho.

193. Anuāvattantīti anuanu abhimukhā hutvā vattanti, payirupāsanādivasena anukūlayanti. Mucchanataṇhanti paccayesu mucchanākāraṃ. Taṇhāya patthanā nāma tenākārena pavattīti āha - “pattheti pavattetī”ti. Kilesūpaddavenāti kilesasaṅkhātena upaddavena. Kilesā hi sattānaṃ mahānatthakaraṇato “upaddavo”ti vuccanti. Attano abbhantare uppanna kilesūpaddavena antevāsino, upaddavo antevāsūpaddavo, brahmacariyassa upaddavo brahmacārupaddavoti imamatthaṃ “sesupaddavesupi eseva nayo”ti iminā atidisati. Guṇamaraṇaṃ kathitaṃ, na jīvitamaraṇaṃ.

Appalābhāti appamattakalābhī visesānaṃ. Evaṃ vuttoti yathāvuttabrahmacārupaddavo dukkhavipākataro ceva kaṭukavipākataro cāti evaṃ vutto. Ācariyantevāsikūpaddavo hi bāhirakasamayavasena vutto, brahmacārupaddavo pana sāsana vasena. Durakkhāte hi dhammavinaye duppaṭipatti na mahāsāvajjā micchābhinivesassa sithilavāyā mabhāvato; svākhyāte pana dhammavinaye duppaṭipatti mahāsāvajjā mahato atthassa bāhirabhāvakaraṇato. Tenāha “sāsane panā”tiādi.

196. Tasmāti idaṃ pubbaparāpekkhaṃ purimassa ca atthassa kāraṇabhāvena paccāmasananti āha “yasmā”tiādi. Mittaṃ etassa atthīti mittavā, tassa bhāvo mittavatā, tāya. Mittavasena paṭipajjananti āha “mittapaṭipattiyā”ti. Sapattavatāyāti etthāpi eseva nayo.

Dukkaṭadubbhāsita mattampīti iminā pageva itaraṃ vītikkamantoti dasseti. Sāvakesu hitaparakkamaṃ ovādānusāsanihi paṭipajjananti āha - “tathā na paṭipajjissāmī”ti. Āmakamattanti kulālabhājanaṃ vuccati. Nāhaṃ tumhesu tathā paṭipajjissāmīti kumbhakāro viya āmakabhājanesu ahaṃ tumhesu kevalaṃ jānāpento na paṭipajjissāmī. Niggaṇhitvāti nīharitvā. Lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā lokuttaraguṇānaṃ adhiṭṭhānabhāvato. Sesāṃ suviññeyyameva.

Mahāsuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

3. Acchariyabbhutasuttavaṇṇanā

197. Vibhattipatirūpakā ca nipātā hontīti yathārahaṃ taṃtaṃvibhattiatthadīpakā, idha paccattavacano yatra saddo, hisaddo hetuattho, nāmasaddo acchariyattho, padattayassa pana acchariyatthaniddiṭṭhatāya “acchariyatthe nipāto”ti vuttaṃ. Ekamsato panetaṃ padattayaṃ. Tathā hi vakkhati, “yatrāti nipātavasena anāgatavacana”nti. Papañcasaddo heṭṭhā vutto. Chinnavaṭumeti iminā sabbakilesavaṭṭassa akusalakammavaṭṭassa ca chinnattā vipākavaṭṭassa ca upari vakkhamānattā āha - “vaṭumanti kusalākusalakammavaṭṭaṃ vuccatī”ti. Nipātavasena yatra saddayogena. Anāgatavacanaṃ idaṃ anāgatavacanasadisattā vuttaṃ. Anāgatattavācī hi anāgatavacanaṃ, attho cettha atītoti. Anussarīti idaṃ anussaritabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ - “na anussarissatī”ti saddapayogassa atītavisaṃyattā. Yadā pana tehi bhikkhūhi yā kathā pavattitā, tato pacchāpi bhagavato tesāṃ buddhānaṃ anussaraṇaṃ hotiyeva.

Khattiyajaccātiādīkāto paṭṭhāya asambhinnāya khattiyajātiyā uditoditāya. Brahmajaccāti brāhmaṇajaccā. Evaṃgottepi eseva nayo. Lokiyalokuttarasīlenāti pāramitāsambhūtena buddhāvenīkattā anaññasādhāraṇena lokiyena lokuttarena ca sīlena. Evaṃsīlāti anavasesasīlānaṃ viṣuṃ paccavekkhaṇakaraṇena evaṃsīlāti

anussarissati. Esa nayo sesesu. Yathā vijjābhāgiyā vijjāsampayuttadhammā, evaṃ samādhipakkhā samādhisampayuttadhammāpi sativīriyādayoti āha - “heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitovā”ti. Tasmā samādhipakkhadhammavinimutto eva idha vihāro adhippetoti vuttaṃ “idaṃ hī”tiādi.

Yathā vā aṭṭhasamāpattivipassanāmaggaḥphalasaṅgahitā lokiyalokuttarā samādhipaṇṇā “evaṃdhammā evaṃpaṇṇā”ti padehi heṭṭhā gahitāpi yathāsakaṃ paṭipakkhato muccanassa pavattivisesaṃ upādāya “evaṃvimuttā”ti ettha puna gahitā, tathā “evaṃdhammā”ti ettha gahitāpi samādhipakkhadhammā dibbabrahmaāneñjaariyavihārasaṅkhātāṃ attano pavattivisesaṃ upādāya, “evaṃvihārī”ti ettha puna gahitāti vuccamāne na koci virodho. Phaladhammānaṃ pavattikālepi kilesānaṃ paṭippassaddhi na taṃānubhāvajātā, atha kho ariyamaggena kilesānaṃ samucchinnaṭṭhāti āha - “maggānubhāvena kilesānaṃ paṭipassaddhante uppannaṭṭhā”ti. Yo yaṃ pajahati, so pahāyako pahātabbato vimuttoti vuccati viṣaṃsaṭṭhabhāvatoti pahānavibhāgena vuccamāne apahāyakassa nibbānassa kathaṃ vimuttatā? Viṣaṃsaṭṭhabhāvato eva. Tañhi pakatiyāva sabbaso kilesehi viṣaṃsaṭṭhaṃ vinissaṭaṃ suvidūravidūre ṭhitāṃ, tasmāssa tato nissaṭṭatā nissaraṇavimutti nissaraṇapahānanti vuccatīti āha “nibbāna”ntiādi.

199. Ime tathāgatassa acchariyaabbhutadhammā, na sāvakavisayā, mama pana desanā tayā sutā evāti te therasseva bhāraṃ karonto, “taṃ bhiyyosomattāya paṭibhantū”ti āha. Sato sampajānoti ettha kālabhedavasena labbhamānampi sampajānabhāvaṃ anāmasitvā gativibhāgena taṃ dassetuṃ, “dve sampajāṇṇānī”tiādi vuttaṃ - aṭṭha vare gaṇhantoti ettha kathaṃ varaṃ devatā deti, parassa dīyamānañca taṃ kathaṃ parassa samijjhatīti? Kammabaleneva. Yadi hi taṃ kammaṃ katokāsaṃ yassa tadapadesena phalaṃ vipaccati, evaṃ devatāya tassa varaṃ dinnaṃ, itarena ca laddhanti vohāro hotīti. Apica parassa patthitavarāni nāma vipaccamānassa kammaṃ paccayabhūto payogavisesoti daṭṭhabbaṃ. Tāni vipaccane ekantikānipi appesakkhā devatā - “ayamassa patthanā samijjhissati, no”ti na jānanti, sakko pana paṇṇavā tāni ekaccaṃ jānātiyeva. Tena vuttaṃ - “sakkena pasāditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto”tiādi.

Paṭhamajavanavāreti uppannassa sabbapaṭhamajavanavāre. So hi paṭisandhiyā āsannabhāvato avisado hoti, devabhāve nikantivasena uppajjanato na jānāti. Aññāhi devatāhi asādhāraṇajānaṃ hoti dutiyajavanavārato paṭṭhāya pavattanato.

Aññepi devātiādinā bodhisattassa tattha sampajāṇṇeneva ṭhitabhāvaṃ byatirekamukhena vibhāveti. Āhārūpacchedena kālaṅkarontīti idaṃ khiḍḍāpadosikavasena vuttaṃ. Itaresampi dibbabhogehi mucchitataṃ ajjhāpannānaṃ tiṭṭhantānaṃ sampajāṇṇābhāvo hotiyeva. Kiṃ tathārūpaṃ ārammaṇaṃ natthīti yathārūpaṃ uḷāraṃ paṇītañca ārammaṇaṃ paṭicca te devā saṃmucchitā āhārūpacchedampi karonti, kiṃ tathārūpaṃ uḷāraṃ paṇītañca ārammaṇaṃ bodhisattassa natthīti bodhisattassa sampajāṇṇānubhāvaṃ vibhāvetuṃ codanaṃ samuṭṭhāpeti? Bodhisatto hi yattha yattha nibbattati, tattha tattha aññe satte dasahi visesehi adhiggaṇhāti, pageva tattha devabhūto, tathāpi “sato sampajāno”ti ayamettha acchariyadhammo vutto.

200. Sampattibhave dīghāyukatā nāma paṇṇābalena hoti, bodhisatto ca mahāpaṇṇo, tasmā tattha tattha bhava tena dīghāyukena bhavitabbanti adhippāyena, “sesattabhāvesu kiṃ yāvatāyukaṃ na tiṭṭhatī”ti codeti. Itaro “āma na tiṭṭhatī”ti

paṭijānitvā, “aññadā hī”tiādinā tattha kāraṇamāha. “Idha na bhavissāmī”ti adhimuccanavasena kālakiriyā adhimuttikālakiriyā. Pāramidhammānañhi ukkaṃsappattiyā tasmim̐ tasmim̐ attabhāve abhiññāsamāpattihi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena sattesu ca mahākaruṇāya uḷārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṃ adhippāyā samijjhanti, citte viya kammesu ca tesam̐ vasibhāvo, tasmā yatthupapannānaṃ pāramiyo sammadeva paribrūhenti, vuttanayena kālaṃ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi ayam̐ mahāsatto imasmim̐yeva kappe nānājātisu aparihīnājjhāno kālaṃ katvā brahmaloke nibbatto appakameva kālaṃ tattha ṭhatvā tato cavitvā idha nibbatto. Tenāha - “ayam̐ kālakiriyā aññesaṃ na hotī”ti. Sabbapāramīnaṃ pūritattāti iminā payoḥjanābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriyā nāma na hotīti dasseti. Apica carimabhave catumahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya buddhabhūtaṃ asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhupatti viya ca ito param̐ mahāpurisassa dibbasampattianubhavanaṃ nāma natthīti yāvatāyukattānaṃ ussāhajātassa puññasambhārassa vasenāti daṭṭhabbam̐. Ayañhettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. Pubbanimittānīti cutiyā pubbanimittāni. Amilāyitvāti ettha amilātaggaṇeneva tāsam̐ mālānaṃ vaṇṇasampadāpi gandhasampadāpi sobhāsampadāpi dassitāti daṭṭhabbam̐. Bāhirabbhantarānaṃ rajojallānaṃ lesassapi abhāvato devānaṃ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṃ parisuddhapabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha “vatthesupi eseva nayo”ti. Neva sītaṃ na uṇhanti yassa sītassa patikāravasena adhiḥkaṃ seviyamānaṃ uṇhaṃ, sayameva vā kharataraṃ hutvā adhibhavantam̐ sarīre sedaṃ uppādeyya, tādisaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti. Tasmim̐ kāleti yathāvutte maraṇāsannakāle. Bindubinduvasenāti muttaguḷikā viya bindu bindu hutvā sedā muccanti. Dantānaṃ khaṇḍitabhāvo khaṇḍiccaṃ. Kesānaṃ palitabhāvo pāliccaṃ. Ādi-saddena valittacataṃ saṅgaṇhāti. Kilantarūpo attabhāvo hoti, na pana khaṇḍiccapāliccādīhīti adhippāyo. Ukkaṇṭhitāti anabhirati, sā natthi uparūpari uḷāruḷārānameva bhogaṇaṃ visesato rucijanakānaṃ upatiṭṭhanato.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā “sampati jātā kīdisena puññakammena idha nibbattā”ti cintetvā, “iminā nāma puññakammena idha nibbattā”ti jānanti, evaṃ atītabhave attanā kataṃ ekaccaṃ aññampi puññaṃ jānantiyeva mahāpuññāti āha - “ye mahāpuññā”tiādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. Aniyyānikanti na niyyānāvahaṃ sattānaṃ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha - “tadā hi sattā ussannakilesā hontī”ti. Etthāha - “kasmā sambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesū”ti. Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesam̐ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtaṃ. Devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvato loka dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati sammāsambuddhe nādhimuccati na sampasīdati issarakuttaḡāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālapavattanato ekaccasassatavādato na parimuccati. “Brahmaloke nuppajjantī”ti etthāpi eseva nayo. Sattānaṃ tādisagāhavimocanattāñhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti; na devasugatiyaṃ, manussasugatiyaṃ uppajjantāpi opapātikā na honti, sati ca

opapātikūpapattiyam vuttadosānativattanato. Dhammaveneyyānam atthāya dhammatantiyā t̥hapanassa viya dhātuveneyyānam atthāya dhātūnam t̥hapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānam parinibbānato uddham sarīradhātuyo tiṭṭhanti, tasmā na opapātikā honti, carimabhave ca mahābodhisattā, manussabhāvassa pākāṭakaraṇāya dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti. Paripākagatasīlanekkhammaṇṇādipāramikāpi na abhinikkhamanti, kiṃ vā etāya kāraṇacintāya? Sabbabuddhehi āciṇṇasamāciṇṇā, yadidaṃ manussabhūtānaṃyeva abhisambujjhanā, na devabhūtānanti ayamettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinihāropi manussabhūtānaṃyeva ijjhati, na itaresaṃ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpeyeva uppajjanti, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu - “yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpeyeva uppajjati, tasmā jambudīpeyeva uppajjanti”ti; “tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānam tattheva labbhamānato”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti - yasmā purimabuddhānam mahābodhisattānam paccekabuddhānaṃca nibbattiyā sāvaka bodhisattānam sāvaka bodhiyā abhinihāro sāvaka pāramīnam sambharaṇaṃ paripācanaṃca buddhakhettabhūte imasmiṃ cakkavāle jambudīpeyeva ijjhati, na aññattha. Veneyyānam vinayanattho ca buddhuppādoti aggasāvaka diveneyyavisesāpekkhāya ekasmiṃ jambudīpeyeva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayaṃ nayo sabbabuddhānam āciṇṇasamāciṇṇoti tesam uttamapurisānam tattheva uppatti sampatticakkānam viya aññamaññupanissayato aparāparaṃ vattatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha - “tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattanti dīpaṃ passatī”ti. Iminā nayena desaniyamepi kāraṇaṃ vattabbaṃ.

Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ brāhmaṇānampi pūjanīyabhāvato. Rājā me pitā bhavissatīti kulaṃ passi pituvasena kulassa niddisittabato. Dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasānīti passi tena attano antarāyābhāvaṃ aññāsi, tassā ca tusitabhava dibbasampattipaccanubhavaṃ.

Tā devatāti dasasahassicakkavāḷadevatā. Kathaṃ pana tā bodhisattassa pūritapāramibhāvaṃ bhāvinaṃca sambuddhabhāvaṃ jānantīti? Mahesakkhānaṃ devatānaṃ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi bhagavato ca dhammadānaṃvibhāge anekavāraṃ dasasahassacakkavāḷavāsīdevatāsannipāto ahosi.

Cavāmīti pajānāti cutiāsannajavanehi ṇāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṃviditattā. Cuticittaṃ na jānāti cuticittakkaṇassa ittarabhāvato. Tathā hi taṃ cutūpapātaṇāṇassapi avisayo eva. Paṭisandhicittepi eseṃ nayo. Āvajjanapariyāyoti āvajjanakkamo. Yasmā ekavāraṃ āvajjitamattena ārammaṇaṃ nicchinituṃ na sakkā, tasmā tamevārammaṇaṃ dutiyaṃ tatiyaṃca āvajjitvā nicchīyati, āvajjanasīsenā cettha javanavāro gahito. Tenāha - “dutiya tatiyacittavāreṃyeva jānissatī”ti. Cutiyā puretaraṃ katipayacittavārato paṭṭhāya maraṇaṃ me āsannanti jānanato, “cutikkhaṇepi cavāmīti pajānāti”ti vuttaṃ. Paṭisandhiyā pana apubbabhāvato paṭisandhicittaṃ na jānāti. Nikantiyā uppattito parato asukasmim t̥hāne mayā paṭisandhi gahitāti pajānāti, dutiya javanato paṭṭhāya jānātīti vuttovāyamatto. Tasmiṃ kāleti paṭisandhiggahaṇakāle. Dasasahassī kampaṭīti ettha kampanakāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparatāya bahulaṃ somanassikāva hontīti tesam paṭhamamahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇaṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Mahāsīvatthero pana yadipi mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatappaṛā, vivekajjhāsayā pana visaṅkhāraninnā sabbasaṅkhāresu ajjuhekkhaṇabahulāti pañcamena mahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. Sattame divaseti āsāḷhīpuṇṇamāya. Idaṃ supinanti idāni vuccamānākāraṃ supinaṃ. Nesaṃ deviyoti mahārājūnaṃ devīyo.

So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatīti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṃ. Sace agāraṃ ajjhāvasissatītiādi pana devatāviggahena bhāvinamatthaṃ yāthāvato pavedesuṃ.

Gabbhāvakkantiyoti ettha gabbho vuccati mātukucchi, tattha uppatti avakkanti, tāva gabbhāvakkanti, yāva na nikkhamati. Tṭhitakāva nikkhamanti dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya.

201. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharīyatīti okkamatīti vuttanti āha - “okkanto hotīti attho”ti. Evaṃ hotīti evaṃ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. Na okkamamāne paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyattā. Tathā ca vuttaṃ - “paṭisandhicittaṃ na jānātī”ti. Dasasahassacakkavālapattharaṇena vā appamāṇo. Ativiya samujjalabhāvena ulāro. Devānubhāvanti devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabhaṃso obhāso adhibhavati, na tesam ādhipaccaṃ. Tenāha “devāna”ntiādi.

Rukkhaḡacchādīnā kenaci na haññatīti aghā, abādā. Tenāha “niccavivaṭṭa”ti. Asaṃvutāti heṭṭhā upari ca kena ci na pihitā. Tenāha “heṭṭhāpi appatitṭhā”ti. Tattha pi-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā appatitṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti andhakārā. Cakkhuviññāṇaṃ na jāyati ālokassābhāvato, na cakkhuno. Tathā hi “tena obhāseṇa aññamaññaṃ sañjānantī”ti vuttaṃ. Jambudīpe tṭhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena, evaṃ sesadīpesupīti āha - “ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti”ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva paññāyatīti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraḡavidhamanampi iminā nayena datṭhabbaṃ. Pabhāya nappahontīti attano pabhāya obhāsituṃ na abhisambhuṇanti. Yugandharapabbatamatthakappamāṇe ākāse vicaraṇato, “cakkavālapabbatassa vemajjhena caranti”ti vuttaṃ.

Vāvaṭṭati khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā. Viparivattitvāti vivaṭṭitvā. Chijjitvāti mucchāpattiyā tṭhitatṭhānato muccitvā, aṅgapaccaṅgacchedanavasena vā chijjitvā. Accantakhāreti ātapasantāpābhāvena atisītabhāvaṃ sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṅṭhānaudakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhāraḡaṃ kappavināsakaudakaṃ viya khāraṃ bhavitumarahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya. Tesam vā pāpakammabalena petānaṃ pakatiudakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ “accantakhāre uduke”ti. Samantatoti sabbabhāḡato chappakārampi.

202. Catunnaṃ mahārājūnaṃ vasenāti vessavaṇāḡadīcatumahārājabhāvasāmaññaṇa.

203. Sabhāvenevāti parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā sīlasampannā.

Manussesūti idaṃ pakaticārittavasena vuttaṃ - “manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṃ uppajjeyyā”ti, bodhisattamātu pana deveṣūpi tādisaṃ cittaṃ nuppajjateva. Yathā bodhisattassa ānubhāvena bodhisattassa mātu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati, evaṃ tassa ānubhāveneva sā kenaci purisena anatikkamanīyāti āha - “pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhantī”ti.

Pubbe “kāmaguṇūpasamhitam cittaṃ nuppajjati”ti vuttaṃ, puna “pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāretī”ti vuttaṃ, kathamidaṃ aññaṃaññaṃ na virujjhatīti āha “pubbe”tiādi. Vatthupaṭikkhepoti abrahmacariyavatthupaṭisedho. Tenāha “purisādhippāyavasenā”ti. Ārammaṇapaṭilābhoti rūpādipaṅcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

204. Kilamathoti khedo. Kāyassa hi garubhāvakaṭhinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. “Tirokucchigataṃ passatī”ti vuttaṃ, kadā paṭṭhāya passatīti āha - “kalalādikālaṃ atikkamitvā”tiādi. Dassane payojanaṃ sayameva vadati, tassa abhāvato kalalādikāle na passati. Puttenāti daharena mandena uttānaseyyakena. Yaṃ taṃ mātūtiādi pakaticārittavasena vuttaṃ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesaṃ bodhisattagabbho parihāraṃ labhati puññasambhārassa sātisayattā, tasmā bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṃ pariharati. Puratthābhimukhoti mātu puratthābhimukho. Idāni tirokucchigatassa dissamānatāya abbhantaraṃ bāhiraṅca kāraṇaṃ dassetuṃ, “pubbe katakamma”ntiādi vuttaṃ. Assāti deviyā. Vatthunti kucchiṃ. Phalikaabbhapaṭalādino viya bodhisattamātukucchitacassa paṭalabhāvena ālokassa vibandhābhāvato yathā bodhisattamātā kucchigataṃ bodhisattaṃ passati, kimevaṃ bodhisattopi mātaraṃ aññaṅca purato rūpagataṃ passati, noti āha, “bodhisatto panā”tiādi. Kasmā pana sati cakkhumhi āloke ca na passatīti āha - “na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati”ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuviññāṇampi na uppajjati tajjāsamannāhārassābhāvato.

205. Yathā aññā itthiyo vijātapaccayā tādisena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, bodhisattamātu pana bodhisatte kucchigate na koci rogo uppajjati; kevalaṃ āyuparikkhayeneva kālaṃ karoti, svāyamattho heṭṭhā vuttoyeva. Bodhisattena vasitaṭṭhānaṃ hītiādinā tattha kāraṇamāha. Apanetvāti aggamahesiṭṭhānato nīharitvā. Anurakkhitaṃ na sakkotīti sammā gabbhaparihāraṃ nānuyuñjati, tena gabbho bahvābādho hoti. Vatthuvisadaṃ hotīti gabbhāsayo parisuddho hoti. Mātu majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse bodhisattassa gabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṃ vayovasena uppajjanakavikārassa parivajjanato, itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana bodhisattassa ānubhāveneva vūpasammati.

Sattamāsajātoti paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So sītuṇhakkhamo na hoti ativiya sukhumālatāya. Aṭṭhamāsajāto kāmaṃ sattamāsajātato buddhiavayavo, ekacce pana cammapadesā buddhiṃ pāpuṇantā ghaṭṭanaṃ na sahanti, tena so na jīvati. Sattamāsajātassa pana na tāva te jātāti vadanti.

Ṭhitāva hutvāti niddukkhataya ṭhitā eva hutvā. Dukkhasa hi balavabhāvato taṃ dukkhaṃ asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti. Upavijāññāti upagatavijāyanakālā. Sakalanagaravāsinoti kapilavatthuṃ parivāretvā ṭhitesu

devadahādīsu chasu nagaresu vasantā.

Devā naṃ paṭhamam paṭiggaṇhantīti lokanātham mahāpurisam mayameva paṭhamam paṭiggaṇhāmāti sañjātagāravabahumānā attano pītiṃ pavedentā khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno ādito paṭiggaṇhanti. Sūtivesanti sūtijagganadhātivesam. Eketi uttaravihāravāsino. Macchakkhisadisam chavivasena.

206. Ajinappaveṇiyāti ajinacammehi sibbetvā katapaveṇiyā. Mahātejoti mahānubhāvo. Mahāyasoti mahāparivāro vipulakittighoso ca.

Bhaggavibhaggāti sambādhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā vibhaggā viya ca hutvā. Tena nesam avisadabhāvameva dasseti. Alaggo hutvāti gabbhāsaye yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā. Udaṇenāti gabbhāsayaगतena udakena amakkhito nikkhamati sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasseva tattha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvena paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya taṃ ṭhānam visuddham paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandham vāyantaṃ tiṭṭhati. Udaṇaṭṭhiyoti udakakkhandhā.

207. Muhuttajātoti muhuttana jāto hutvā muhuttamattova. Anudhāriyamāneti anukūlavasena nīyamāne. Āgatānevāti taṃ ṭhānam upagatāni eva.

Anekasākhanti ratanamayānekasatapattitṭhānahīrakam. Sahassamaṇḍalanti tesam upari pattitṭhitam anekasahassamaṇḍalahīrakam. Marūti devā.

Na kho panevam daṭṭhabbanti sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Tenāha “mahāsatto hī”tiādi. Ekaṅgaṇānīti vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni ahesum. Sadisopi natthīti tumhākam idam vilokanam visiṭṭhe passitum idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaroti āhaṃsu. Sabbapaṭhamoti sabbappadhāno. Padhānapariyāyo hi idha paṭhamasaddo. Tenāha “itarānī”tiādi. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassaneneva. Mahesakkhānañhi devānam mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahoṣi. Itare pana tesam vacanam sutvā saddahantā anuminantā tathā āhaṃsu.

Jātamattasseva bodhisattassa ṭhānādīni yesam visesādhigamānam pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento, “ettha cā”tiādimāha. Tattha pattitṭhānam catuiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatitṭhitabhāvasamijjhanato. Uttarābhimukhabhāvo lokassa uttarāṇavasena gamanassa pubbanimittam. Sattapadagamanam sattabojjhaṅgādigamanassa pubbanimittam, visuddhachattadhāraṇam suvisuddhvimuttichattadhāraṇassa pubbanimittam, pañcarājakakudhabhaṇḍāni pañcavidhvimuttiguṇaparivāratāya pubbanimittam, anāvaṭadisānuvilokanam anāvaṭaññatāya pubbanimittam, “aggohamasmī”tiādivacanam appaṭivattiyadhammacakkapavattanassa pubbanimittam; ayamantimā jātīti āyatim jātīyā abhāvakkittānā anupādi...pe... pubbanimittanti veditabbam; tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṃ taṃ nimittam abyabhicārīnimittanti daṭṭhabbam. Na āgatoti imasmim sutte aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā anāgatataṃ sandhāya vuttaṃ. Āharitvāti tasmim tasmim sutte aṭṭhakathāsu ca āgatanayena āharitvā dīpetabbo.

Dasasahassilokadhātu kampīti pana idaṃ satipi idha pāliyaṃ āgatatte vakkhamānānamacchariyānaṃ mūlabhūtaṃ dassetuṃ vuttaṃ, evaṃ aññampīdisaṃ daṭṭhabbaṃ. Tanti baddhā vīṇā, cammabaddhā bheriyoti pañcaṅgikatūriyassa nidassanamattaṃ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. Bhijjimsūti pādesu baddhaṭṭhānesuyeva bhijjimsu. Vigacchimsūti vūpasamimsu. Sakatejobhāsītānīti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsītāni ahesuṃ. Na pavattīti na sandī. Vāto na vāyīti kharo vāto na vāyī, mudusukho pana sattānaṃ sukhāvaho vāyī. Pathavīgatā ahesuṃ uccaṭṭhāne ṭhātuṃ avisahantā. Utusampannoti anuṇhāsītātāsāṅkhātena utunā sampanno. Vāmahatthaṃ ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthatālanena saddakaraṇaṃ apphoṭanaṃ. Mukhena usseḷanaṃ saddamuñcanaṃ seḷanaṃ. Ekaddhajamālā ahoṣīti ettha iti-saddo ādiattho. Tena vicittapupphasugandhapupphavassadevā vassimsu, sūriye dibbamāne eva tārakā obhāsimsu, acchaṃ vippasannaṃ udakaṃ pathavito ubbhijji, bilāsayā darisayā tiracchānā āsayato nikkhamimsu; rāgadosamohāpi tanu bhavimsu, pathaviyaṃ rajo vūpasami, anīṭthagandho vigacchi, dibbagandho vāyī, rūpino devā sarūpeneva manussānaṃ āpāthamagamaṃsu, sattānaṃ cutupapātā nāhesunti imesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yāni mahābhinihārasamaye uppannāni dvattiṃsa pubbanimittāni, tāni anavasesāni tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupi pathavikampādīsu evaṃ pubbanimittabhāvo veditabbo, na kevalaṃ sampatijātassa ṭhānādīsu evāti adhippāyo. Sabbaññutaññānapaṭilābhassa pubbanimittaṃ sabbassa ñeyyassa titthakaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṃyeva imasmiṃyeva ekacakkavāḷe sannipāto, kenaci anussāhitānaṃyeva ekappahāreneva sannipatitvā dhammapaṭiggaṇhanassa pubbanimittaṃ, paṭhamaṃ devatānaṃ paṭiggahaṇaṃ dibbavihārapaṭilābhassa, pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ tattheva ṭhānassa niccalasabhāvato āneñjavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Vīṇānaṃ sayamaṃ vajjanaṃ parūpadesena vinā sayameva anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Bherīnaṃ vajjanaṃ cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa dhammabheriyā anusāvanassa amatadundubhighosanassa pubbanimittaṃ. Andubandhanādīnaṃ chedo mānavinibandhachedanassa pubbanimittaṃ; supaṭṭanasampāpuṇanaṃ atthādi anurūpaṃ atthādīsu ñāṇassa bhedādhigamassa pubbanimittaṃ.

Nibbānarsenāti kilesānaṃ nibbāyanarasena. Ekarasabhāvassāti sāsanassa sabbattha ekarasabhāvassa. Vātassa avāyanaṃ kissa pubbanimittanti āha “dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindanassā”ti. Ākāśādiappatiṭṭhavisamacañcalaṭṭhānaṃ pahāya sakuṇānaṃ pathavīgamaṇaṃ tādisaṃ micchāgāhaṃ pahāya sattānaṃ pāṇehi ratanattayasaraṇagamanassa pubbanimittaṃ. Devatānaṃ apphoṭanādīhi kīḷanaṃ pamodanuppattiudānassa bhavavantagamanena dhammasabhāvabodhanena ca pamodavibhāvanassa pubbanimittaṃ. Dhammavegavassanassāti desanāññānavegena dhammāmatassa vassanassa pubbanimittaṃ. Kāyagatāsativasena laddhajjhānaṃ pādakaṃ katvā uppāditamaggaphalasukhānubhavo kāyagatāsatiamatapaṭilābho, tassa pana kāyassapi atappakasukhāvahattā khudāpipāsāpīlanābhavo pubbanimittaṃ vutto. Ariyaddhajamālāmālītāyāti sadevakassa lokassa ariyamaggabojjhaṅgadhajamālāhi mālītabhāvassa pubbanimittaṃ. Yaṃ panettha anuddhaṭaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Etthāti “sampatijāto”tiādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. Vissajjitova, tasmā amhehi idha apubbaṃ vattabbaṃ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṃ gacchantopi mahāsatto ākāseṇa gacchanto viya mahājanassa upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṃ dhammatāti idaṃ niyativādavasena kathanāṃ. “Pubbe purimajātīsu tādīsassa puññasambhārakammasa katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsī”ti idaṃ pubbekatakammavādavasena kathanāṃ. Imesaṃ sattānaṃ upari īsanasīlatāya yathāsakaṃ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṃ attano phalassa nibbattaṃ, mahāpurisopi sadevakaṃ lokaṃ abhibhavituṃ samatthena ulārena puññakammunā nibbattito tena issareṇa nimmito nāma, tassa cāyaṃ nimmānaviseso, yadidaṃ mahānubhāvātā. Yāya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ issaranimmānavādavasena kathanāṃ. Evaṃ taṃ taṃ bahuṃ vatvā kiṃ imāya pariyaṃkathāyāti avasāne ujukameva evaṃ byākāsi. Sampatijāto pathaviyaṃ kathaṃ padasā gacchati, evaṃmahānubhāvo ākāseṇa maññe gacchatīti parikkappaṇassa vasena ākāseṇa gacchanto viya ahosi. Sīghataraṃ pana sattapadavītiḥāreṇa gatattā dissamānarūpopi mahājanassa adissamāno viya ahosi. Acelakabhāvo khuddakasarīratā ca tādīsassa iriyāpathassa ananucchavikāti kammānubhāvasañjanitapāṭihāriyavasena alaṅkārapaṭiyatto viya; soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsīti veditabbaṃ; buddhabhāvānucchavikassa bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā buddhena viya...pe... attamanā ahosi.

Pākaṭā hutvāti vibhūtā hutvā. Buddhānaṃ ye ye saṅkhāre vavatthapetukāmā, te te uppādakkhaṇepi sabbaso suppaṭividditā supākaṭā hatthatale āmalakaṃ viya suṭṭhu vibhūtā eva hutvā upaṭṭhahanti. Tenāha “yathā hī”tiādi. Anokāsagateti pariggahassa anokāsakāle pavatte. Nippadeseti niravasese. Okāsappatteti ṭhānagamanādikāle uppanne, te hi sammasanassa योगakāle uppattiyā okāsappattāti adhippāyo. Sattadivasabbhantareti idaṃ buddhānaṃ pākatikasammasanavasena vuttaṃ, ākaṅkhaṇā pana te yadā kadāci uppannasaṅkhāre sammasantiyeva. Sesāṃ suviññeyyameva.

Acchariyabbhutasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. Yathā “dvattiṃsā”ti vattabbe dvi-saddassa bā-ādesaṃ katvā bāttiṃsāti vuccati, evaṃ ettha bā-kārādesaṃ katvā bākuloti samaññā ahosi, sāyaṃ tassa anvatthasaññāti dassetuṃ, “tassa hī”tiādi vuttaṃ. Sīsaṃ nhāpetvāti maṅgalatthaṃ mahāgaṅgāya sīsaṃ nhāpetvā. Nimujjanavasenaṇāti jaṇṇupamāṇe udake thokaṃyeva nimujjanavasena. Chaḍḍetvā palātā maraṇabhayaṭajjitā. Pahariyamānā maranti, na jālena bandhitamattena. Dārakassa tejenāti dārakassa puññatejena. Nīhaṭamattova mato, tassa maraṇatthaṃ upakkamo na kato, yena upakkamena dārakassa bādho siyā. Tanti macchaṃ. Sakalamevāti paripuṇṇāvayavameva.

Na kelāyatīti na mamāyati kismiñci na maññati. Dārakassa puññatejena piṭṭhito phālentī. Dāraṃ labhatīti ugghosanavasena bheriṃ carāpetvā. Pavattiṃ ācikkhi, attano puttabhāvaṃ kathesi. Kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā jananiḥbhāvato. Macchaṃ gaṇhantāpīti macchaṃ kiṇitvā gaṇhantāpi. Tathā gaṇhantā ca tappariyāpannaṃ sabbāṃ gaṇhāti nāmāti āha - “vakkayakanādīni bahi katvā gaṇhantā nāma natthī”ti. Ayampi amātā kātuṃ na sakkā sāmikabhāvato. Dārako ubhinnaṃ kulānaṃ dāyādo hotu dvinnāṃ puttabhāvato.

Asītimeti jātiyā asītime vasse. Pabbajjāmattena kilesānaṃ asamucchiḥjanato vīṭikkamituṃ kāmasaññā uppannapubbāti pucchā pana pucchitabbā. Tenāha - “evañca kho maṃ, āvuso kassapa, pucchitabba”nti.

210. Niyametvāti taṃ taṃvāre sesavārena niyametvā. Kammapathabhedakoti kammapathavisesakaro. Tattha kāmavitakko yathā kāyavacīdvāresu copanappatto kammapathappatto nāma hoti; manodvāre parabhaṇḍassa attano pariṇāmanavasena pavattaabhiḥhāsahagato; evaṃ kāmasaññāti, tathā byāpādavihiṃsāvitakkasaññāti therō, “ubhayampetaṃ kammapathabhedakamevā”ti āha. Kammapathaṃ appattaṃ saññaṃ sandhāya, “sañña uppannamattāvā”ti vuccamāne vitakkitampi samānaṃ kammapathaṃ appattameva, ubhayassa pana vasena suttapadaṃ pavattanti therassa adhippāyo.

211. Āyūhanakammanti attanā āyūhitabbakammaṃ. Lomakiliṭṭhānīti kiliṭṭhalomāni, kiliṭṭhaṃsūnīti attho. Kimevaṃ bhogesu paranimmitabhava vasavattidevānaṃ viya sabbaso āyūhanakammena vinā aññassapi pabbajitassa paccayalābho diṭṭhapubbo sutapubboti āha “anacchariyañceta”nti. Kulūpakatherānametaṃ kammaṃ, therō pana kadācīpi kulūpako nāhosi.

Gadduhanamattanti goduhanamattakālaṃ. Idha pana sakalo goduhano adhippetoti dassento, “gāviṃ...pe... kālamattampī”ti āha. Nibandhīti nibaddhadātabbaṃ katvā ṭhapesi.

Sakilesapuggalassa aseribhāvakaraṇena raṇena sadisatāya raṇo, saṃkilesō. Aññā udapādīti panāha, tasmā arahattaṃ na paṭiññātanti dasseti. Nanu tathā vacanaṃ paṭijānanaṃ viya hotīti āha “apicā”tiādi.

212. Avāpurati dvāraṃ etenāti avāpuraṇaṃ. Paṭhamasaṅgahato pacchā desitattā dutiyasaṅgahe saṅgitaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

Bākulasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. Phuseyyāti ñāṇaphusanā nāma adhippetā, tasmā labheyyāti adhigaccheyya. Evaṃ paṭipannoti, “appamatto ātāpī pahitatto”ti vuttappakārena paṭipanno. Ajānanakoṭṭhāseyevāti avadhāraṇena attani kataṃ dosāropanaṃ nivatteti.

214. Appanāupacāranti appanañceva upacārañca pāpetvā kathesīti atthaṃ vadanti, appanāsahito pana upacāro appanāupacāro, taṃ pāpetvā kathesīti attho.

Nikkhamatīti nikkhamo, avaggāhakāmato nikkhamanaṃ nikkhamo eva nekkhammo, paṭhamajjhānādi. Sati kilesakāme attano upahāraṃ upacāretvā assādetvā paribhuñjati nāmāti āha - “duvidhepi kāme paribhuñjamāno”ti. Duvidhepīti hīnapañītādivasena duvidhe.

215. Kūṭākāranti gālhasāṭṭheyyaṃ appatirūpe ṭhāne khandhagatapātanādi. Dantagamananti dantehi nibbisevanehi gandhabbagatiṃ. Pattabbaṃ bhūminti sammākiriya laddhabbasampattiṃ.

216. Byatiharaṇavasena laṅghakaṃ vilaṅghakaṃ, aññamaññahatthaggaṇaṃ. Tenāha - “hatthena hatthaṃ gahetvā”ti.

217. Gahetuṃ samatthoti gaṇikārahatthinīhi upalāpetvā araññahattiṃ

vacanavasena gahetuṃ samattho. Atipassitvā atitṭhānavasena passitvā. Etthagedhāti etasmiṃ araṇṇe nāgavane pavattagedhā. Sukhāyatīti sukhaṃ ayati pavatteti, “sukhaṃ haratī”ti vā pāṭho. ḍiṇḍimo ānako. Nihitasabbavaṅkadosoti apagatasabbasāṭṭheyyadoso. Apanītakasāvoti apetasārambhakasāvo.

219. Pañcakāmaguṇanissitasīlānanti akusalānaṃ. Gehassitasīlānanti vā vaṭṭasannissitasīlānaṃ.

222. Esa nayo sabbatthāti, “majjhimo, daharo”ti āgatesu upamāvāresu, “thero”tiādinā āgatesu upameyyavāresūti pañcasu saṃkilesapakkhiyesu vāresu esa yathāvuttova nayoti veditabbo. Sesam suviññeyyameva.

Dantabhūmisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. Āsañcepi karitvāti, “imināhaṃ brahmacariyena devo vā bhaveyyaṃ devaṇṇataro vā, dukkhato vā mucceyya”nti patthanaṃ katvā cepi caranti, abhabbā phalassa adhigamāya taṇhāya brahmacariyassa vidūsitattāti adhippāyo. Anāsañcepi karitvāti vuttanayena patthanaṃ akatvā. Abhabbā phalassa adhigamāya aniyamitabhāvato. Pañidhānavasena hi puññaphalaṃ niyataṃ nāma hoti, tadabhāvato kataṃ puññaṃ na labhatīti adhippāyo. Tatiyapakkhe ubhayaṭṭhānehi vuttaṃ, catutthapakkho sammāvatāro iti catukoṭiko pañho jālavasena āhaṭo, tattha āsā nāma patthanā, micchāgāhasmiṃ sati na vipaccati, sammāgāhasmiṃ sati vipaccati, ubhayathāpi ubhayāpekkhānāma, yo micchattadhamme purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaphalaṃ samijjhatīti na vattabbaṃ ayoniso brahmacariyassa ciṇṇattā; yo pana sammattaṃ purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaṃ brahmacariyaphalaṃ na samijjhatīti na vattabbaṃ yoniso brahmacariyassa ciṇṇattā. Tena vuttaṃ - “āsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ carantī”tiādi. Sesam suviññeyyameva.

Bhūmijasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. Upasaṅkamtivā evamāhaṃsūti vuttaṃ upasaṅkamanakāraṇaṃ dassento, “tassa upāsakassa aphāsukakālo ahoṣī”ti āha. Avirādhitanti avirajjhanakaṃ. Yadi vā te dhammā nānatthā, yadi vā ekatthā, yaṃ tattha avirajjhanakaṃ, taṃ taṃyeva paṭibhātūti yojanā. Jhānamevāti appamāṇajjhānameva, “cetovimuttī”ti pana vuttattā cittekkaggaṭāyeva evaṃ vuccatīti upāsakassa adhippāyo.

231. Yāvatā majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā “rukkhamūla”nti vuccatīti evaṃ vuttaṃ ekarukkhamūlappamāṇaṭṭhānaṃ. Kasiṇanimittena ottharivāti kasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjanto tasmīṃ kasiṇa...pe... viharatīti vutto. Ābhogo natthi jhānakkhaṇe. Kāmaṃ samāpattikkhaṇe ābhogo natthi tato pana pubbe vā siyā so ābhogo, tampi sandhāya mahaggaṭanti keci. Idāni tāsāṃ cetovimuttīnaṃ satipi kenaci visesena abhede visayādito labbhamānabhedam dassetuṃ, “etthā”tiādi vuttaṃ. Nimittaṃ na vaḍḍhati vaḍḍhetabbassa nimittasseva abhāvato. Pathavīkasiṇādīnaṃ viya ākāśabhāvanāya ugghāṭanaṃ na jāyati. Tāni jhānānīti brahmavihārajjhānāni. Cuddasavidhena paridamanābhāvato abhiññānaṃ pādaḱāni na honti. Nimittugghāṭasseva abhāvato arūpajjhānānaṃ anadhiṭṭhānatāya nirodhassa pādaḱāni na hontīti.

Kammavaṭṭabhāvena kilesavaṭṭavipākavaṭṭānaṃ tiṇṇaṃ vaṭṭānaṃ paccayabhāvo vaṭṭapādakatā. Upapajjanavaseneva taṃ taṃ bhavaṃ okkamati etehīti bhavokkamanāni. Dutīyanayassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Ugghāṭanassa labbhanato arūpajjhānopari samatikkamo hotīti ayameva viseso. Evanti yathāvuttena nimittavaḍḍhananimittavaḍḍhanādippakārena. Nānatthāti nānāsabhāvā. Evanti appamāṇamahaggatasaddavacanīyatāya nānābyañjanā. Kāmañcetta appamāṇasamāpattitopi nīharitvā vakkhamānabhavūpapattikāraṇaṃ dassetuṃ sakkā, aṭṭhakathāyaṃ pana kasiṇajhānatova nīharitvā yojanā katāti tathā vuttaṃ. Atha vā mahaggatagahaṇenettha appamāṇāti vuttabrahmavihārānampi saṅgaho veditabbo tassā samaññāya ubhayesampi sādharmaṇabhāvato.

232. Evaṃ vuttoti asatipi tathārūpe ābhoge “parittābhāti pharitvā adhimuccitvā viharatī”ti vutto. Appamāṇaṃ katvā kasiṇaṃ vaḍḍhentassa kasiṇavaḍḍhanavasena bahulīkārasambhavato siyā jhānassa balavataratā, tadabhāve ca dubbalatā, āciṇṇavasitāya pana paccanīkadhammānaṃ sammā aparisodhane vattabbameva natthīti pañcahākārehi jhānassa appaguṇataṃ dassento, “suppamatte vā”tiādimāha. Jhānassa appānubhāvātāya eva tannimittā pabhāpi appatarā aparisuddhāva hotīti āha - “vaṇṇo...pe... saṃkiliṭṭho cā”ti. Dutīyanayo vuttavipariyāyena veditabbo. Tatthāpi kasiṇassa parittabhāvena vaṇṇassa parittatā, parittārammaṇāya anurūpatāya vā nimittaṃ pabhāmaṇḍalakampi parittameva siyāti adhippāyo. Vipulaparikkamanti vipulabhāvena parikkammaṃ. Sesāṃ tatiyacatutthanayesu vattabbaṃ paṭhamadutīyanayesu vuttasadisameva.

Vaṇṇanānattanti yadi pītaṃ yadi lohitaṃ yadi vā odātanti sarīravaṇṇanānattaṃ. Ābhānānattanti parittavipulatāvasena pabhāya nānattaṃ. Accinānattanti tejodhātussa dīghādivasena vemattatā. Abhinivisanti abhirativasena nivisanti nisīdanti tiṭṭhanti. Tenāha “vasantī”ti.

234. Ābhanti dibbantīti ābhāti āha “ābhāsampannā”ti. Tadaṅgenāti vā tassā parittatāya appamāṇatāya ca ābhākāraṇaṃ, taṃ pana atthato bhavūpapattikāraṇamevāti āha - “tassā bhavūpapattiyā aṅgenā”ti. Kāyālasīyabhāvo tandīādīnaṃ hetubhūtā kāyassa vitthāyitatā.

235. Pāramiyoti mahāsāvakasaṃvattanikā sāvakapāramiyo pūrento. Brahmalokeyi brahmattabhāve, brahmaloke vā uppattiṃ paṭilabhi, vuttampi cetāṃ theragāthāsu. Avokiṇṇanti aññehi asammissanti attho. Pubbe sañcaritanti atītabhavesu jātivasena sañcaraṇaṃ mama, sañcaritanti taṃ mamassāti attho. Sesāṃ suviññeyyameva.

Anuruddhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. Tasmāti atthakāmatā evamāha, na bhagavato vacanaṃ anādiyanto. Ye pana tadā satthuvacanaṃ na gaṇhiṃsu, te kiñci avatvā tuṇhībhūtā maṅkubhūtā aṭṭhaṃsu, tasmā ubhayesampi satthari agāravapaṭipatti nāhosi.

Yenāpi janena na diṭṭhoti yena ubhayajanena aññavihitatāya kuḍḍakavāṭādiantarikatāya vā na diṭṭho. Damanatthanti tehi upāsakehi nimmadabhāvaṃ āpāditānaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ damanatthaṃ. Thapayīmsūti yo imesaṃ bhikkhūnaṃ deti, tassa satāṃ daṇḍoti, saḥassanti ca vadanti.

237. Vaggabhāveneva nānāsaddo assāti puthusaddo. Samajanoti bhaṇḍane samajjhāsayo jano. Bālalakkhaṇe ʘhitopi “aḥaṃ bālo”ti na maññati. Bhiyyo cāti attano bālabbhāvassa ajānanatopi bhiyyo ca bhaṇḍanassa upari photo viya saṅghabhedassa attano kāraṇabhāvampi uppajjamānaṃ na maññi naññāsi.

Kalahavasena pavattavācāyeva gocarō etesanti vācāgocarā hutvā. Mukhāyāṃanti vivādasena mukhaṃ āyamevā bhāṇino. Na taṃ jānantīti taṃ kalahaṃ na jānanti. Kalahaṃ karonto ca taṃ na jānanto nāma natthi. Yathā pana na jānanti, taṃ dassetuṃ āha - “evaṃ sādīnava aya”nti. Ayaṃ kalaho nāma attano paresaṇca atthajāpanato anattahuppādanato diṭṭheva dhamme samparāye ca sādīnava, sadosoti attho.

Upanayhantīti upanāhavasena anubandhanti. Porāṇoti purimehi buddhādīhi āciṇṇasamāciṇṇatāya purātano.

Na jānantīti aniccasaññaṃ na paccupaṭṭhāpentī.

Tathā pavattaverānanti atṭhichinnādibhāvaṃ nissāya upanayavasena cirakālaṃ pavattaverānaṃ.

Bālasahāyatāya ime bhikkhū kalahapasutā, paṇḍitasahāyānaṃ pana idaṃ na siyāti paṇḍitasahāyassa bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ vuttā. Sīhabyagghādike pākāṭaparissaye rāgadosādike paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā.

Mātaṅgo araṇhe mātaṅgaraṇṇeti saralopena sandhi. Mātaṅgasaddeneva hatthibhāvassa vuttattā nāgavacanāṃ tassa mahattavibhāvanatthanti āha - “nāgoti mahantādhivacanameta”nti. Mahantapariyāyopi hi nāga-saddo hoti “evaṃ nāgassa nāgena, īsānantassa hatthino”tiādīsu.

238. Kirasaddo anussavasūcanattho nipāto. Tena ayamettha sutiparamparāti dasseti. Bhagavatā hi so ādīnava pageva pariññāto, na tena satthā nibbiṇṇo hoti; tasmīṃ pana antovassee keci buddhaveneyyā nāhesuṃ; tena aññattha gamanaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ damanupāyoti pālīleyyakaṃ uddissa gacchanto ekavihāriṃ āyasmantaṃ bhaguṃ, samaggavāsaṃ vasante ca anuruddhattherādike sampahaṃsetuṃ anuruddhattherassa ca. Imaṃ upakkilesovādaṃ dātuṃ tattha gato, tasmā kalahakārake kirassāti etthāpi kirasaddaggaṇe eseva nayo. Vuttanayameva gosīṅgasālasutte.

241. “Yathā kathaṃ panā”ti vuttapucchānaṃ pacchimabhāvato “atthi pana voti pacchimapucchāyā”ti vuttaṃ, na puna “atthi pana vo”ti pavattanassa pucchanassa atthibhāvato. So pana lokuttaradhammo. Therānanti anuruddhattherādīnaṃ natthi. Parikammobhāsaṃ pucchatīti dibbacakkhuñāṇe katādhikārattā tassa uppādanatthaṃ parikammobhāsaṃ pucchati. Parikammobhāsanti parikammasamādhinibbattaṃ obhāsaṃ, upacārajjhānasañjanaṃ obhāsanti attho. Catutthajjhānalābhī hi dibbacakkhuparikammatthaṃ obhāsakasiṇaṃ bhāvetvā upacāre ʘhapito samādhi parikammasamādhi, tattha obhāso parikammobhāsoti vutto. Taṃ sandhāyāha - “obhāsaṇceva sañjānāmāti parikammobhāsaṃ sañjānāmā”ti. Yattake hi ʘhāne dibbacakkhunā rūpagataṃ datṭhukāmo, tattakaṃ ʘhānaṃ obhāsakasiṇaṃ pharitvā ʘhito. Taṃ obhāsaṃ tattha ca rūpagataṃ dibbacakkhuñāṇena passati, therā ca tathā paṭipajjīṃsu. Tena vuttaṃ - “obhāsaṇceva sañjānāma dassanaṇca rūpāna”nti. Yasmā pana tesāṃ rūpagataṃ passantānaṃ parikammavāro atikkamī, tato obhāso

antaradhāyi, tasmim̐ antarahite rūpagatampi na paññāyati. Parikammanti hi yathāvuttakasiṇārammaṇaṃ upacārajjhānaṃ, rūpagataṃ passantānaṃ kasiṇobhāsavasena rūpagatadassanaṃ, kasiṇobhāso ca parikammavasenāti tadubhayampi parikammassa appavattiyā nāhosi, tayidaṃ kāraṇaṃ ādikammikabhāvato therā na maññiṃsu, tasmā vuttaṃ “nappaṭivijjhāmā”ti.

Nimittaṃ paṭivijjhitabbanti kāraṇaṃ paccakkhato dassetvā suvisuddhadibbacakkhuññaṃ therāṃ paṭiṭṭhāpetukāmo satthā vadati. Kiṃ na ālulesantīti kiṃ na byāmoheṣṣanti, byāmoheṣṣanti evāti attho. Vicikicchā udapādīti dibbacakkhuno yathāupaṭṭhitesu rūpagatesu apubbatāya, “idaṃ nu kho rūpagataṃ kiṃ, idaṃ nu kho ki”nti maggena asamucchinnattā vicikicchā saṃsayo uppajji. Samādhī cavīti vicikicchāya uppannattā parikammasamādhī vigacchi. Tato eva hi parikammobhāsoṃpi antarahāyi, dibbacakkhunāpi rūpaṃ na passi. Na manasi karissāmīti manasikārasena me rūpāni upaṭṭhahim̐su, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṇhī ahosi taṃ pana tuṇhībhāvappattiṃ sandhāyāha “amanasikāro udapādī”ti.

Tathābhūtaṃ amanasikāraṃ abhāvaṃ āgamaṃ uppilaṃ udapādi. Vīriyaṃ gāḷhaṃ paggaḥitanti thinamiddhachambhitattānaṃ vūpasamanatthaṃ accāradhaviṇiyyaṃ ahosi, tena citte samādhidūsikā gehassitā balavapīti uppannā. Tenāha “uppilaṃ uppanna”nti. Tatoti sithilaviṇiyyattā. Patameyyāti ativiya khinnaṃ bhaveyya. Taṃ mamāti patthanābhibhavanīyamanasīsena jappetīti abhijappā, taṇhā. Nānattā nānāsabhāvā saññā nānattasaññā. Ativiya upari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ atinijjhāyitattaṃ.

243. Parikammobhāsamevāti parikammasamuṭṭhitaṃ obhāsameva. Na ca rūpāni passāmīti obhāsamanasikārapasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmī. Visayarūpamevāti tena pharitvā ṭhitaṭṭhāneva dibbacakkhuno visayabhūtaṃ rūpagatameva manasi karomī.

Kasiṇarūpānaṃ vasenettha obhāsassa parittatāti āha “parittaṭṭhāne obhāsa”nti. Parittāni rūpānīti katipayāni, sā ca nesaṃ parittatā ṭhānavasenevāti āha “parittakaṭṭhāne rūpānī”ti. “Appamāṇaṇceva”tiādinā vutto dutiyavāro. Obhāsaparittataṃ sandhāya parikammasamādhī “paritto”ti vutto tasveva obhāsassa appamāṇatāya appamāṇasamādhīti vacanato. Tasmim̐ samayeti tasmim̐ parittasamādhino uppannasamaye. Dibbacakkhupi parittakaṃ hoti parittarūpagatadassanato.

245. Dukatikajjhānasamādhinti catukkanaye dukajjhānasamādhim̐, pañcakanaye tikajjhānasamādhinti yojanā. Dukajjhānasamādhinti catukkanaye tatiyacatutthavasena dukajjhānasamādhim̐, pañcakanaye catutthapañcamavasena dukajjhānasamādhim̐. Tikacatukajjhānasamādhinti catukkanaye tikajjhānasamādhim̐, pañcakanaye catukajjhānasamādhinti yojanā.

Tividhanti sappītikavasena tippakāraṃ samādhim̐. Tadatogadhāti sappītikādisabhāvā. Kāmaṃ bhagavā purimayāme pubbenivāsānussatiññaṃ, pacchimayāme dibbacakkhuññaṃ nibbattentopi imāni ñāṇāni bhāvesiyeva. Vipassanāpādakāni pana ñāṇāni sandhāya, “pacchimayāme”ti vuttaṃ, tenāha “bhagavato hī”tiādi. Pañcamajjhānassāti pañcamajjhānikassa vasena paṭhamajjhāniko maggo natthi. Soti pañcakanayo bhagavato lokiyo ahosi. Etanti etaṃ, “savitakkampi savicāraṃ samādhim̐ bhāvemī”tiādivacanaṃ.

Lokiyalokuttaramissakam sandhāya vuttaṃ, na “lokiyaṃ vā lokuttarameva vā”ti.
Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Upakkilesasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. Etehi ducintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa karaṇatthamāha. Tānevāti lakkhaṇāni eva. Tassāti bālassa. “Ayaṃ bālo”ti nimīyati sañcānīyati etehi bālanimittāni. Apadānaṃ vuccati vikhyātaṃ kammaṃ. Ducintitādīni ca bāle vikhyātāni, avadhāraṇabhāve vā, tasmā bālassa apadānānīti bālāpadānāni. Abhiññādīhi duṭṭhaṃ dūsitam cintetī ducintitacintī. Lobhādīhi duṭṭhaṃ bhāsitaṃ musāvādādīhi bhāsati dubbhāsitaḥ. Tesam tesameva vasena kattabbato dukkaṭakammaṃ paṇātipātādīhi karotī dukkaṭakammakārī. Tenāha “cintayanto”ti. Tāni upanissāya jātanti tajaṃ. Tato eva tesam sārūpaṃ anurūpanti tassārūpaṃ. Tenāha “tājātika”nti. Kaccamānāyāti katiyamānāya.

248. Yasmā sattānaṃ yathūpacitāni kammāni katokāsāni tadupaṭṭhāpitāni kammanimittagatinimittāni maraṇassa āsannaḥ cittaṃ āpāthaṃ āgacchantāni, tadā olambantāni viya abhibhavantāni viya ajjhottharantāni viya upaṭṭhahanti, tasmā vuttaṃ - “olambanādiākārena hi tāni upaṭṭhahanti”ti. Upaṭṭhānākāro eva tadā cittaṃ gocarabhāvaṃ gacchatī āha - “tasmīṃ upaṭṭhānākāre āpāthagate”ti.

249. Na sakkāti na vadatī etena dvepi paṭisedhā pakatiatthāti ayamatto vutto hoti. Na sukarāti pana iminā dukkarabhāvo dīpito, dukkaraṇa tava upāyena sakkā kātunti dassento āha - “na sukaraṃ panā”ti. Tenāti vinivijjhivā gamanena aññamaññaṃ samvijjanena. Assāti corassa. Ito uttaripīti majjhanhikasamayaṃ sāyanhasamayaṃca sattisatena.

250. Saṅkhampi na upetī iminā saṅkhātabbamattaṃ natthī dīpitaṃ hotī āha - “gaṇanāmatampī na gacchatī”ti. Upanikkhepanamattampī etthāpi esevo nayo. Kalabhāgati kalānaṃ saṅgaṇanakoṭṭhāsaṃ. Tenāha “satimaṃ kala”nti. Olokitaṃ upanikkhepanavasena olokanamattakampi. Taṃ kammakāraṇanti taṃ pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ catunnampi passānaṃ vasena samparivattetvā karontiyeva, pāliyaṃ pana ekapassavasena āgatā. Gehassāti mahato gehassa. Sabbatoti sabbāvayavato. Sampajjalite ekajālībhūte. Supakkuthitāyāti suṭṭhu nipakkāya.

Vibhattoti tattha nibbattakasattānaṃ sādharmaṇakammunā vibhatto viya nibbatto. Ayopākārena parito atto gahitoti ayopākārapariyatto parikkhitto.

Yamakagoḷakāti dāraṇaṃ kīlanayugaḷā. Evampi dukkhoti yathāvuttaussadanirayavasena sota-ghāna-jivhā-kāya-mano-gocaratāvasenapi iminā ākārena dukkhoti.

251. Dantehi ullehitvāti uttaradantehi añchitvā. Rasavasena atitto assādo rasādo. Tenāha “rasagedhena paribhuttaraso”ti.

252. Durūpoti virūpo. Duddasoti teneva virūpabhāvena aññhadassano. Lakuṇṭhakoti rasso. Paviṭṭhagīvoti khandhantaṃ anupaviṭṭhagīvo. Mahodaroti vipulakucchi. Yebhuyyena hi lakuṇṭakā sattā rassagīvā puthulakucchikāva hontī tathā vuttaṃ. Kāṇo nāma cakkhuvikaloti vuttaṃ - “ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā”ti. Kuṇṭhi

hatthavikalo vuccatīti āha - “ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā”ti. Vātādinā upahatakāyapakkho idha pakkhahatoti adhippeto, na pakkhihatoti āha - “pakkhahatoti pīṭhasappī”ti. Dukkānupabandhadassanattanti aparāparajātīsu vipākadukkhassa anupabandhavasena pavattidassanattam.

Kalīyati khalīyati appahīyati sāsanaṃ etenāti kali, jutaparājayo. So eva gahasadisatāya “kaliggaho”ti vutto. Adhibandhanti kuṭumbassa adhivutthassa mūlabhūtaṃ attano bandhitabbataṃ. Tenāha “attanāpi bandhaṃ nigaccheyyā”ti. Bālabhūmiyā bālabhāvassa matthakappatti nirayaḡāmikammakāritāti “niraye nibbattati”ceva vuttaṃ. Taggahaṇeneva pana tato mudumudutarādikammavasena sesāpāyesu aparāparanibbattādibālabhūmi vibhāvitā hotīti.

253. Vuttānusārenāti “bālo aya”ntiādinā vuttassa atthavacanassa “paṇḍito aya”nti etehi lakkhīyatītiādinā anusārena. Manosucaritādīnaṃ vasenāti cintento anabhijjhā-abyāpāda-sammādasanaṃ sucintitameva cintetītiādinā manosucaritānaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena yojetabbāni.

Cakkaratanavaṇṇanā

256. Uposathaṃ vuccati atṭhaṅgasamannāgataṃ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhitaḡbasīlaṃ, samādanavasena taṃ etassa atthīti uposathiko, tassa. Tenāha “samādinnauposathaṅgassā”ti. Tadāti tasmīṃ kāle, yasmīṃ pana kāle cakkavattibhāvasaṃvattaniya-dāna-sīlādi-puññasambhārasamudāgasampanno pūritacakkavattivatto kādīpadesavisesapaccājātiyā ceva kulaṛūpabhogaḡdhipateyyādiguṇavisesasampattiyaṃ ca tadanurūpe attabhāve ṭhito hoti, tasmīṃ kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisuttamo yathāvuttaguṇasamannāgato rājā khattiyo hutvā muddhāvasitto visuddhasīlo anuposathaṃ sataḡasavissajjanādinā sammāpaṭipattiṃ paṭipajjati, na yadā cakkarataṃ upajjati, tadā eva. Tenāha - “pāto...pe... dhammatā”ti.

Vuttappakārapuñṇakammapaccayanti cakkavattibhāvāvahadānadamasamāyamaḡdipuñṇakammahetukaṃ. Nīlamaṇisaṅghāṭasadisanti indanīlamaṇisaṅcayasamānaṃ. Dibbānubhāvayuttattāti dassanīyatā manuñṇaghosatā ākāsaḡāmītā obhāsavissajjanā appaṭighātātā rañño icchitattanipphattikāraṇatāti evamādīhi dibbasadisehi ānubhāvehi samannāgatattā. Sabbehi ākāreḡhīti sabbehi sundarehi ākārehi. Paripūranti paripuṇṇaṃ. Sā cassa pāripūri idāneva vitthārīyati.

Panālīti chiddaṃ. Suddhasiniddhadantapantiyā nibbivarāyāti adhippāyo. Nābhipanālī parikkhepapaṭṭesūti nābhiparikkhepapaṭṭe ceva nābhiyā panālīparikkhepapaṭṭe ca. Suvibhattāvāti aññaṃaññaṃ asaṃkiṇṇattā suṭṭhu vibhattā. Paricchedalekhantaṃsu maṇikā suvibhattā hutvā paññāyantīti vadanti.

Paricchedalekhādīnīti ādi-saddena mālākammādiṃ saṅgaṇhāti. Surattātiādīsū surattaggaṇeṇa mahānāmavaṇṇataṃ paṭikkhipati, suddhaggaṇeṇa saṃkiliṭṭhataṃ, siniddhaggaṇeṇa lūkhataṃ. Kāmaṃ tassa cakkaratanassa nemimaṇḡdalaṃ asandhikaṃva nibbattaṃ, sabbatthakameva pana kevalaṃ pavāḡlavaṇṇova na sobhatīti pakaticakkassa sandhiyuttesu ṭhānesu rattajambunadaparikkhataṃ ahoṡi, taṃ sandhāya vuttaṃ “sandhīsū panassā”tiādi.

Nemimaṇḡdalapiṭṭhiyanti nemimaṇḡdallaṃ piṭṭhipadese. Dasannaṃ dasannaṃ arānamantareti dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antarasamīpe padese.

Chiddamaṇḍalacittoti maṇḍalasaṇṭhānachiddavicitto. Sukusalasamannāhatassāti sutṭhu kusalena sippinā pahatassa, vāditassāti attho. Vaggūti manoramo rajanīyoti suṇantānaṃ rāguppādako. Kamanīyoti kanto. Samosaritakusumadāmāti olambitasugandhakusumadāmā. Nemiparikkhepassāti nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāliya dvinnāṃ passānaṃ vasena “dvinnampi nābhipanālīna”nti vuttaṃ. Ekā eva hi sā panāli. Yehīti yehi dvīhi sīhamukhehi. Puna yehīti muttākālāpehi.

Odhāpayamānanti sotuṃ avahitāni kurumānaṃ. Cando purato, cakkaratanaṃ pacchāti evaṃ pubbāpariyena pubbāparabhāgena.

Ante purassāti anurādhapure rañño antepurassa uttarasīhapañjaraāsanne tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṃ. Sukhena sakkāti kiñci anāruhitvā sarīrañca anullaṅghitvā yathāṭṭhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā sukhena sakkā hoti pūjetuṃ.

Nānāvīrāgaratanappabhāsamujjalanti nānāvidhacittavaṇṇaratanobhāsapabhassaraṃ. Ākāsaṃ abbhuggantvā pavatteti. Āgantvā ṭhitatṭhānato upari ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

Sannivesakkhamoti khandhavārasannivesayogyo. Sulabhāhārūpakaraṇoti sukheneva laddhabbadhaññagorasadārutiṇādibhojanasādhano. Paracakkanti parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgatanandanoti āgato hutvā nandijanano. Āgataṃ vā āgamaṇaṃ, tena nandatīti āgatanandano. Gamanena socetīti gamanasocano. Upakappethāti uparūpari kappetha saṃvidahatha, upanethāti attho. Upaparikkhitvāti hetutopi sabhāvatopi phalatopi diṭṭhadhammikasamparāyikaādīnavatopi vīmaṃsitvā.

Vibhāventi paññāya atthaṃ vibhūtaṃ karontīti vibhāvino, paññavanto. Anuyantāti anuvattakā. Ogacchamānanti osīdantaṃ. Yojanamattanti vitthārato yojanamattaṃ padesaṃ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṃ ogacchati. Tenāha “mahāsamuddatala”ntiādi. Ante cakkaratanaṃ udakena senāya anajjhottharaṇatthaṃ.

257. Puratthimo samuddo pariyanto assāti puratthimasamuddapariyanto, puratthimasamuddaṃ pariyantaṃ katvā. Cāturantāyāti cātusamuddantāya pubbavidehādicatukoṭṭhāsantāya.

Hatthiratanavaṇṇanā

258. Haricandanādīhīti ādi-saddena catujjātiyagandhādiṃ saṅgaṇhāti. Āgamaṇaṃ cintethāti vadanti cakkavattivattassa pūritatāya paricitattā. Bhūmiphusanakehi vāladhi, varaṅgaṃ hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi cāti sattahi avayavehi ṭhitattā sattapatiṭṭho. Itaresaṃ amaccādīnaṃ cintayantānaṃ na āgacchati. Apanetvāti attano ānubhāvena apantvā. Gandhameva hi tassa itare hatthino na sahanti.

Assaratanavaṇṇanā

Sindhavakulatoti sindhavassājānīyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

Sakaṭanābhisamappamāṇanti pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samappamāṇaṃ. Ubhosu antesūti heṭṭhā upari cāti dvīsu antesu. Kaṇṇikapariyantatoti dvinnaṃ kaṇṇanapadumānaṃ kaṇṇikāya pariyantato. Muttājālake ṭhapetvāti suvisuddhe muttāmaye jālake patitṭhapetvā.

Itthiratanavaṇṇanā

“Itthiratanam pātubhavatī”ti vatvā assa pātubhavanākāraṃ dassetuṃ, “maddarājakulato vā”tiādi vuttaṃ. Maddaraṭṭhaṃ kira abhirūpānaṃ itthīnaṃ uppattiṭṭhānaṃ. Saṇṭhānapāripūriyāti hatthapādādisarīravayavānaṃ susaṇṭhitatāya. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. Rūpanti sarīraṃ. Dassanīyāti surūpabhāvena passitabbayuttā. Somanassavasena cittaṃ pasādeti yoniso cintentānaṃ kammaphalasaddhāya vasena. Pasādāvahattāti kāraṇavacanena yathā pāsādikatāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evaṃ dassanīyatāya pāsādikatāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṃ dasseti. Paṭilomato vā vaṇṇapokkharatāya pāsādikatāsiddhi, pāsādikatāya dassanīyatāsiddhi, dassanīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evaṃ sarīrasampattivaseṇa abhirūpatādiḷe dassetvā idāni sarīre dosābhāvavaseneṇa te dassetuṃ, “abhirūpā vā”tiādi vuttaṃ. Tattha yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidīghatādayo. Evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattipīti “appattā dībbavaṇṇa”nti vuttaṃ. Kāyavipattiyaṭi sarīradosassa. Abhāvoti accantameva dūrībhāvo.

Satavihatassāti satakkhattuṃ vihatassa. Satavihatassāti ca idaṃ kappāsapīcuvasena vuttaṃ, tūlapīcuno pana vihananameva natthi.

Kuṇkumatagaraturukkhayavanapupphāni catujjāti.

Tamālatagaraturukkhayavanapupphānīti apare.

Aggidaḍḍhā viyaṭi āsanagatena agginā daḍḍhā viya. Paṭhamamevāti aññakiccato paṭhamameva, dassanasamakālemevāti attho. Taṃ taṃ attanā rañño kātabbakiccaṃ kiṃ karomīti pucchitabbatāya kiṃ karaṇanti paṭissāvetīti kiṃkārapaṭissāvinī.

Mātugāmo nāma yebhuyyena saṭṭhājātiko, itthiratanassa pana taṃ natthīti dassetuṃ, “svāssā”tiādi vuttaṃ. Guṇāti rūpaguṇā ceva ācāraguṇā ca.

Purimakammānubhāvenāti tassā purimakammānubhāvena. Itthiratanassa tabbhāvasaṃvattaniyapurimakammaṇa ānubhāvena, cakkavattinopi parivārasaṃvattaniyaṃ puññakammaṃ tādīsassa phalavīsesassa upanīssayo hotīyeva. Tenāha “cakkavattino puññaṃ upanīssāyā”ti. Etena sesarataneṇa tesam vīsesānaṃ tadupanīssayatā vibhāvītā evāti daṭṭhabbaṃ. Pubbe ekadesavasena labbhamānapāripūrī rañño cakkavattibhāvūpagamanato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Pakatiyāvāti sabhāveneva, cakkaratanaṇpātubhāvato pubbepī.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Nissāyāti upanīssāya.

260. Kaṭaggaho vuccati jayaggaho sakānaṃ paṇānaṃ kaṭabhāvena atthasiddhīvasena saṅgaṇhananti katvā. Tenāha “jayaggāhenā”ti. Ekappahārenevāti ekappayogeneva sataṣaḥassāni adhīgaccheyyāti yojanā. Sesam vuttanayattā

suviññeyyameva.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. Dve agārātiādīti ādi-saddena “sadvārā...pe... anuvicarantepī”ti etamattham saṅgaṇhāti. Ettakameva hi assapurasutte vitthāritam veditabbaṃ. “Dibbena cakkhunā”tiādi pana visuddhimagge tathā vitthāritampi suttasaṃvaṇṇanā hotīti katvā, “assapurasutte vitthāritamevā”ti vuttaṃ.

262. Nirayato paṭṭhāya desanam devalokena osāpetīti saṃkilesadhammehi saṃvejetvā vodānadhammehi niṭṭhāpento. Dutiyam pana vuttavipariyāyena veditabbaṃ, tadidaṃ veneyyajjhāsayaṃvisiṭṭhanti daṭṭhabbaṃ. Idāni saṅkhipitvā vuttamattham vivarituṃ, “sace”tiādi vuttaṃ. Soti bhagavā.

Ekacce therāti andhakādike, viññāṇavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pāleni tato niggantumappadānavasena rakkhantīti nirayapālā. Nerayikānam narakadukkhena pariyanaddhāya alaṃ samatthāti vā nirayapālā. Tanti “natthi nirayapālā”tivacanaṃ. Paṭisedhitamevāti “atthi niraye nirayapālā, atthi ca kāraṇikā”tiādinā nayena abhidhamme paṭisedhitameva. Yadi nirayapālā nāma na siyuṃ, kammakāraṇāpi na bhavēyya. Sati hi kāraṇike kammakāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha “yathā hī”tiādi. Etthāha - “kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā”ti. Kiñcettha - yadi tāva nerayikā, ime nirayasamvattaniyena kammunā nibbattāti sayampi nirayadukkham anubhaveyyuṃ, tathā sati aññesaṃ nerayikānam yātanāya asamatthā siyuṃ, “ime nerayikā, ime nirayapālā”ti vavatthānañca na siyā, ye ca ye yātentī, tehi samānarūpabalappamāṇehi itaresaṃ bhayasantāsā na siyuṃ. Atha anerayikā, nesaṃ tattha katham sambhavoti vuccate - anerayikā nirayapālā anirayagatisamvattaniyakammanibbattito. Nirayūpapattisaṃvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti sabbatthivādino -

“Kodhanā kurūrakammantā, pāpābhirucino sadā;
Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā”ti.

Tattha yadeke vadanti “yātanādukkham paṭisaṃvedeyyuṃ, atha vā aññamaññaṃ yāteyyu”ntiādi, tayidaṃ asāraṃ nirayapālānam nerayikabhāvasseva abhāvato. Yadi pi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā katham dāhadukkham nānubhavanti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā dāhadukkhena na bādhiyanti, evaṃsappadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā. Yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike yātentī, na cettakena bāhiravisayābhāvo yujjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekaṃ dvārapurisesu vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa ca iṭṭham ekaccassa aniṭṭham, ekaccassa ca aniṭṭham ekaccassa iṭṭham hoti. Evañca katvā yadeke vadanti - “natthi kammavasena tejasā parūpatāpana”ntiādi, tadapāhataṃ hoti. Yaṃ pana vadanti - “anerayikānam nesaṃ katham tattha sambhavo”ti niraye nerayikānam yātanāsabbhāvato.

Nerayikasattayātanāyogyañhi attabhāvaṃ nibbattentaṃ kammaṃ tādisanikantivināmitaṃ nirayaṭṭhāneyeva nibbatteti. Te ca nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakadassanā kurūratapayogā ca honti. Eteneva tattha nerayikānaṃ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbatti saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Kathaṃ aññagatikehi aññagatikabādhananti ca na vattabbaṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti - “asattasabhāvā eva nirayapālā nirayasunakhādayo cā”ti tampi tesam matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādīsī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca sattakiccaṃ sādheṇī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pāṇīyanivāraṇaṃ daṇḍādihatthapurisānampi sabbhāve, asattabhāve ca visesakāraṇaṃ natthi. Supinopaghātopi atthi, kiccasamattatā pana appamāṇaṃ dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādīnā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṃ panettha laddhaparihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipākato nirayapālāti asiddhametaṃ, vuttanayena pana pālito ca tesam sattabhāvo eva siddhoti. Sakkā hi vattaṃ, “sattasaṅkhātā nirayapālāsāññitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpaghātī atthi kiccasabbhāvato oṇhārādirakkhasasantati viyā”ti. Abhisandhipubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipitum tathā tathā abhisandhiyā yātanato, tato eva na saṅghātapabbatādīhi anekantikātā. Ye pana vadanti - “bhūtavisesā eva ete vaṇṇasaṅghānādivisesavanto bheravākārā ‘narakapālā’ti samaññaṃ labhanti”ti. Tadasiddhaṃ ujukameva pāḷiyaṃ, - “atthi nirayesu nirayapālā”ti vādassa paṭiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi tesam bhūtamattatā asiddhāva sabbaso rūpadhammānaṃ atthi bhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnasammohavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā, evaṃ, “attheva niraye nirayapālā”ti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesaṃ sabbhāve, asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṃ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puññakamme yameti niyametīti yamo, tassa yamassa vemānikapetānaṃ rājabhāvato rañño. Tenāha - “yamarājā nāma vemānikapetarājā”ti. Kammavipākanti akusalakammavipākaṃ. Vemānikapetāti kaṇhasukkavasena missakakammaṃ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhiṃ gaṇhanti. Tathā hi te maggaphalabhāginopi honti, pavattiyaṃ pana kammānurūpaṃ kadāci puññaphalaṃ, kadāci apuññaphalaṃ paccanubhavanti. Yesam pana ariyamaggo uppajjati, tesam maggādhigamato paṭṭhāya puññaphalameva uppajjatīti daṭṭhabbaṃ. Apuññaphalaṃ pubbe viya kaṭukaṃ na hoti. Manussattabhāve ṭhitānaṃ mudukameva hotīti apare. Dhammiko rājāti ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyamitadhammavaseneva veditabbo. Dvāresūti avīcimahānarakassa catūsu dvāresu.

Jātidhammoti kammakilesavasena jātipakatiko. Tenāha “jātisabhāvo”ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadāci pi vigacchatīti āha “aparimutto jātiyā”tiādi.

263. Idāni jātiyā devadūtabhāvaṃ niddhāretvā dassetuṃ, “daharakumāro”tiādi vuttaṃ. Atthato evaṃ vadati nāmāti vācāya avadantopi atthāpattito evaṃ vadanto viya hoti viññūnanti attho. Evaṃ tumhākampi jāti āgamissatīti evaṃ saṃkiliṭṭhajegucchaasamatthadaharāvattā jāti tumhākaṃ āgamissati. Kāmañcāya āgatā eva, sā pana atītānāgatāya uparipi āgamanāya payogo icchitabbo, anāgatāya na icchitabboti āha “jāti āgamissatī”ti. Tenevāha - “iti tassā...pe... karoṭhā”ti. Tenāti tena kāraṇena viññūnaṃ vedavatthubhāvenāti attho.

Ūrubalanti ūrubalī. Tena dūrepi gamanāgamanalaṅghanādisamatthataṃ dasseti, bāhubalanti pana iminā hatthehi kātabbakiccasamatthataṃ, javaggahaṇena vegassa pavattisamatthataṃ. Antarahitā naṭṭhā. Sesam paṭhamadevadūte vuttanayameva.

Vividhaṃ dukkhaṃ ādahaṭṭi byādhi, visesena vā ādhīyati etenāti byādhi, tena byādhinā. Abhihatoti bādhito, upaddutoti attho.

265. Kāraṇā nāma “hatthacchedādibhedā adhipapīlā karīyati etāyā”ti katvā yātanā, sā eva kāraṇikehi kātabbaṭṭhena kammanti kammakāraṇā yātanākammanti attho.

266. Bahuṃ pāpaṃ katanti bahuso pāpaṃ kataṃ. Tena pāpassa bahulīkaraṇamāha. Bahūti vā mahantaṃ. Mahatthopi hi bahusaddo dissati, “bahu vata kataṃ assā”tiādīsu, garukanti vuttaṃ hoti. Soti garukaṃ bahulaṃ vā pāpaṃ katvā ṭhito niraye nibbattatiyeva, na yamapurisehi yamassa santikaṃ nīyati. Parittanti pamāṇaparittatāya kālaparittatāya ca parittaṃ, purimasmiṃ pakkhe agarunti attho, dutiyasmiṃ abahulanti. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ, “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Kattabbamevāti daṇḍameva. Anuvijjivā vīmaṃsitvā. Vinicchayaṭṭhānanti aṭṭakaraṇaṭṭhānaṃ. Parittapāpakammāti dubbalapāpakammā. Te hi pāpakammasa dubbalabhāvato katūpacitassa ca okāsārahakusalakammasa balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti.

Ākāsacetiyaṃ girisikhare vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṃ. Aggijālasaddanti “paṭapaṭā”ti pavattamānaṃ aggijālāya saddaṃ sutvā, “mayā tadā ākāsacetiye pūjitarattapaṭā viyā”ti attano pūjitaṭṭhaṃ anussari. Pañcahi na saratīti balavatā pāpakammena byāmohito pañca saññāṇāni na gaṇhāti. Tuṇhī hoti kammāraho ayanti tattha paṭikāraṃ apassanto.

267. Avīcimahānirayo ubbedhenapi yojanasatamevāti vadanti. Navanavayojanikā hoti puthulato. Mahānirayassa mahantattā tathāpi bhittisatam yojanasahassaṃ hotīti ussadassa sabbassa parikkhepato “dasayojanasahassaṃ hotī”ti vuttaṃ.

268. Jhāyatīti paṭipākatikaṃ hoti. Tādisamevāti purimasadisattā “ubbhataṃ sadisameva hotī”ti evaṃ vuttaṃ. Bahusampattoti vā bahuṭṭhānaṃ atikkamitvā puratthimadvāraṃ sampatto hoti.

Channaṃ jālānanti catūhi disāhi heṭṭhā upari ca ubbhatānaṃ channaṃ jālānaṃ. Sattānaṃ nirantaratā nirayaṣaṃvattaniyakammakatānañca bahubhāvato jālānaṃ tāva sattānañca nirantarattā avīci hotu; dukkhassa pana kathaṃ nirantaratāti taṃ dassento, “kāyadvāre...pe... ekaṃ dukkhasahagata”ntiādimāha. Tattha āvajjanaṃ sampaṭicchanaṃ santīraṇaṃ voṭṭhabbanam dve tadārammaṇacittānīti cha upekkhāsahagatāni. Evaṃ santepīti yadipi tattha upekkhāsahagatacittānīpi pavattanti upekkhāvedanāpi laddhāvasarā; dukkhavedanā pana balavatarā nisitanisitena tikhiṇena satthena nirantaraṃ sarīraṃ chindantī viya dukkhaṃ

upanentī viya tā vedanā abhibhavanti ajjhottharanti uppajjanti nirantarā viya hoti. Tenāha “anudahanabalavatāyā”tiādi. Upekkhāvedanāti vā tattha ativiya anīṭṭhaphalatāya anīṭṭhārammaṇā upekkhāvedanā dukkhāti vuccati, yathā iṭṭhaphalabahutāya iṭṭhārammaṇā jhānādipariyāpanne ca sugatibhave ca upekkhāvedanā sukhāti vuccati, evaṃ dukkhassa nirantarātāya avīcīti veditabbaṃ.

269. Eko pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati, kammavegukkhitto antarā padamāvahati sesārambhatāya. Hatthigīvappamāṇā pariṇāhena. Ekadoṇikanāvāppamāṇā āyāmena.

Pokkharapattānīti khuradhārāsadisāni tikhiṇaggāni ayosūlamayāneva padumapattāni. Heṭṭhā khuradhārāti heṭṭhābhūmiyaṃ nikkhattā, vettalatāyo ca tikhiṇadhārakaṇṭakā ayomayā eva. Tenāha - “so tattha dukkhā”tiādi. Kusatiṇānīti kusatiṇajātītāya tathā vuttāni. Kharavālikāti kharā tikhiṇakoṭikā siṅghāṭakasaṇṭhānā vālikā.

270. Dante samphusetīti heṭṭhimadante yathā kiñci mukhe pakkhipitum na sakkā, evaṃ suphusite karoti. Tambalohapānato paṭṭhāyāti vuttakāraṇato paṭilomatopi evaṃ kammakāraṇānaṃ kāraṇamāha. Dutiyenāti kuṭṭhārīhi tacchanena. Tatiyenāti vāsīhi tacchanena. Avijahitameva saṃvegahetutāya lokassa mahato atthassa saṃvattanato.

271. Hīnakāyaṃ hīnaṃ vā attabhāvaṃ upagatā. Upādāneti catubbidhepi upādāne. Taṃ atthato taṇhādiṭṭhiggāhoti āha “taṇhādiṭṭhigahaṇe”ti. Sambhavati jarāmaraṇaṃ etenāti sambhavo, upādānanti āha - “jātiyā maraṇassa ca kāraṇabhūte”ti. Anupādāti anupādāya. Tenāha “anupādiyitvā”ti.

Sabbadukkhātikkantā nāmāti sakalampi vaṭṭadukkhaṃ atikkantā eva honti carimacittanīrodhena vaṭṭadukkhalessapi asambhavato.

Devadūtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca suññatavaggavaṇṇanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries. 3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses. 3. The Chapter on Emptiness Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org